

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Helena Vlaj

**ZAPOSLOVANJE ŽENSK V NEFORMALNEM
SEKTORJU V DRŽAVAH V RAZVOJU**

Diplomsko delo

Ljubljana 2006

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Helena Vlaj

Mentorica: doc. dr. Maja Bučar

**ZAPOSLOVANJE ŽENSK V NEFORMALNEM
SEKTORJU V DRŽAVAH V RAZVOJU**

Diplomsko delo

Ljubljana 2006

*" Vse naše sanje se lahko uresničijo - če
imamo dovolj poguma, da jim sledimo."
(Walt Disney)*

KAZALO

SEZNAM KRATIC

UVOD	1
 1. ZAPOSLOVANJE ŽENSK V DRŽAVAH V RAZVOJU	4
1.1. ZNAČILNOSTI DELA ŽENSK V DRŽAVAH V RAZVOJU	4
1.2. ZAPOSLOVANJE ŽENSK V DRŽAVAH V RAZVOJU	6
1.3. DRUŽBENI VPLIV ZAPOSLOVANJA ŽENSK V DRŽAVAH V RAZVOJU	12
 2. NEFORMALNI SEKTOR	14
2.1. ZNAČILNOSTI NEFORMALNEGA SEKTORJA	14
2.2. DELAVCI V NEFORMALNEM SEKTORJU	19
2.3. ŽENSKE V NEFORMALNEM SEKTORJU	21
2.3.1. Položaj žensk v neformalnem sektorju	21
2.3.2. Vrste zaposlitev žensk v neformalnem sektorju	24
2.3.3. Problem pretoka informacij v neformalnem sektorju	25
 3. DELOVANJE NEFORMALNEGA SEKTORJA	28
3.1. PROBLEM NEORGANIZIRANOSTI NEFORMALNEGA SEKTORJA	28
3.2. OBLIKE ORGANIZIRANJA NEFORMALNEGA SEKTORJA	32
3.3. ORGANIZIRANJE ŽENSK V NEFORMALNEM SEKTORJU	34
3.3.1. Značilnosti organiziranja žensk v neformalnem sektorju	34
3.3.2. Vloga sindikatov za ženske v neformalnem sektorju	38
3.3.3. Ženske organizacije v neformalnem sektorju	39
3.4. DRŽAVNA IN MEDNARODNA RAVEN SINDIKATOV	43
3.5. VLOGA MEDNARODNIH INSTITUCIJ	46
 4. SKLEP	49
 5. LITERATURA	53

SEZNAM KRATIC

- BWA Bureau for Workers Affairs
- Urad za delavska vprašanja pri ILO
- GABRIELA General Assembly Binding (Women) for Reforms, Integrity, Equality, Leadership and Action
- Mednarodno združenje žensk za reforme, integriteto, enakost, vodstvo in dejanje
- HomeNet - Zveza delavcev na domu
- IADB InterAmerican Development Bank
- Medameriška razvojna banka
- ICFTU International Confederation of Free Trade Unions
- Mednarodna konfederacija svobodnih sindikatov
- IFC International Finance Corporation
- Mednarodna finančna korporacija
- ILO International Labour Organisation
- Mednarodna organizacija dela
- IMF International Monetary Fund
- Mednarodni denarni sklad
- SreetNet - Zveza uličnih prodajalcev
- UNI Union Network International
- Mednarodna mreža sindikatov
- IUF International Union Federation
- Mednarodna federacija sindikatov
- SEWA Self-Employed Women's Association
- Združenje samozaposlenih žensk (Indija)
- SEWU Self-Employed Women's Union
- Sindikat samozaposlenih žensk
- STEP Strategies and Tools against Social Exclusion and Poverty
- program organizacije ILO proti revščini
- WB World Bank
- Svetovna banka

- WIEGO Women in Informal Employment: Globalising and Organising
- organizacija žensk znotraj neformalnega zaposlovanja
- WTO World Trade Organisation
- Svetovna trgovinska organizacija

UVOD

Mnoge države v razvoju se v zadnjih desetletjih soočajo z zmanjševanjem gospodarske rasti ali celo z negativno rastjo. To se odraža v vse slabših življenjskih pogojih večine prebivalstva in poglobljanju revščine. Hitra rast populacije, migracije s podeželja v mesto in nesposobnost modernega urbanega sektorja, da absorbira naraščajočo delovno silo so vodili v zmanjševanje zaposlitvenih možnosti v okviru formalnega zaposlovanja. Prav tako so v številnih državah k temu prispevali programi strukturnega prilagajanja, ki so bili predpogoj za odobritev posojil s strani Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada, dolžniška kriza ter vojne (predvsem v Afriki) in spremembe režimov. Prišlo je tudi do mnogih odpuščanj in do ukinjanja pomembnih socialnih programov. Kot posledica tega je začel rasti neformalni sektor, v katerem so ljudje poiskali možnosti za boljše življenje. Ženske, ki imajo že tako manj možnosti za zaposlitev v formalnem modernem sektorju, so bile prve žrtve teh sprememb. Izgubile so zaposlitev, ker pa so jo izgubili tudi mnogi moške, so se zatekle v neformalni sektor v upanju na boljše življenje. Tudi mnoge ženske s podeželja so bile zaradi vse hujše revščine primorane poleg neplačanega gospodinjskega dela poiskati neko plačano delo za preživetje cele družine. Neformalni sektor je tako postal generator novih zaposlitvenih možnosti predvsem za ženske, ki v njem opravljajo različne vrste dela.

V nalogi se bom ukvarjala s tistim delom neformalnega sektorja, ki je opredeljen kot siva ekonomija. Gre torej za sicer legalne oblike dela, ki niso registrirane oziroma urejene v skladu z zakonodajo posameznih držav; pravno gledano je to delo na črno. Ne bom pa se ukvarjala s tistim delom neformalnega sektorja, ki sodi v črno ekonomijo, kjer so zaobjete tiste oblike dela, ki bi tudi v okviru formalnega sektorja veljale za nelegalne: trgovina z mamili, orožjem in prostitucija.

Z nalogo bom skušala potrditi sledeče hipoteze:

H1: Zaposlovanje žensk v neformalnem sektorju predstavlja njihovo strategijo za preživetje.

H2: Kljub nekaterim slabostim neformalnega sektorja le-ta ponuja možnosti zaposlovanja ženskam, ki teh možnosti v formalnem sektorju nimajo.

H3: Ker neformalni sektor ni deležen ugodnosti formalnega sektorja, so v njem začele nastajati različne oblike organiziranja kot oblike samopomoči.

V prvem poglavju, ki na splošno opisuje zaposlovanje žensk v neformalnem sektorju, se bom najprej lotila značilnosti dela žensk, ki obsega tako domače neplačano gospodinjsko delo in skrb za družino kot tudi različne oblike plačanega dela. Nato se bom lotila značilnosti njihovega zaposlovanja, vzroke zanj in predstavila področja, kjer najdemo pretežno ženske. Omenila bom tudi nove možnosti zaposlitve v izvozno usmerjenih industrijah, ki so mnogokrat izvzete iz zakonodajnih določil formalnega zaposlovanja in so tako zelo podobne drugim oblikam zaposlitve v neformalnem sektorju. Poleg slabih pogojev dela in hudega izkoriščanja žensk v neformalnem sektorju pa bom vključila še družbeni vidik zaposlovanja žensk, ki jih vsaj v neki meri osvobaja podrejenosti moškim. Pri zaposlovanju žensk pa je pomembno tudi to, da le-to prispeva k širšemu reševanju problema revščine in gospodarske nerazvitosti mnogih držav v razvoju.

V drugem poglavju bom opisala značilnosti neformalnega sektorja in katere dejavnosti sodijo vanj. Dotaknila se bom tudi vzrokov za njegov nastanek in kaj vse vpliva nanj. Torej, podala bom pozitivne in negativne vidike neformalnega sektorja. Omenila bom povezanost formalnega in neformalnega sektorja, ki predstavljata del iste celote in tako oba prispevata k svetovnemu gospodarstvu. V drugem podpoglavju bom opisala delavce v neformalnem sektorju, s tem da bom podala njihovo definicijo ter probleme povezane z njo. Predstavila bom najpogostejša področja njihovega delovanja in nekaj statističnih podatkov o vključenosti delavcev v neformalni sektor za boljšo predstavo njegove pomembnosti. Tretje podpoglavje bo namenjeno ženskam v neformalnem sektorju, kjer se bom najprej lotila njihovega položaja ter skušala ugotoviti, zakaj se zaposlujejo v njem in kaj jih je k temu prisililo. Podala bom različne možnosti zaposlitve žensk in njihovo samoiniciativo ustvarjanja vedno novih delovnih mest predvsem s pomočjo mikropodjetij. Sledilo bo podpoglavje o problemu pretoka informacij v neformalnem sektorju, saj je nedostopnost do informacij ena glavnih omejitev pri razvoju in boljši učinkovitosti neformalnega sektorja.

V tretjem poglavju se bom lotila delovanja neformalnega sektorja, kjer je eden največjih problemov njegova neorganiziranost in posledično nezmožnost delavcev

uveljaviti in tudi zaščititi svoje pravice. Predstavila bom vzroke in posledice neorganiziranosti. Iskala bom odgovore na vprašanja, kdo vse lahko in tudi mora pomagati pri organiziranju, ki je nujno potrebno za izboljšanje položaja delavcev v neformalnem sektorju in s tem tudi njihove kvalitete življenja. Opisala bom notranji in zunanji vidik organiziranja: torej notranjo organizacijo z dorečenimi strategijami in programi delovanja ter učinkovito organiziranje navzven, kar pomeni uspešno predstavljanje organizacije in s tem uspešno pogajanje z državo in delodajalci ter aktivno sodelovanje in zaščito svojih interesov v okviru mednarodnih organizacij. Sledil bo opis dveh možnih poti organiziranja in sicer kot podaljšek že obstoječih sindikatov ali kot ustanovitev novega sindikata. Slednje se navadno izkaže za bolj učinkovito. Podanih bo nekaj primerov takega načina organiziranja. V tretjem podpoglavju se bom ukvarjala z organiziranjem žensk, ki je nujno potrebno za zaščito njihovih pravic in za pomoč na različnih področjih neurejenosti neformalnega sektorja; od zdravstvenega do socialnega področja. Podala bom načine samopomoči žensk preko njihovih združenj ter opisala pomembnejše organizacije in združenja - njihovo delovanje in prispevek k reševanju položaja žensk v neformalnem sektorju. V naslednjem podpoglavju se bom ukvarjala z državno in mednarodno ravno sindikatov ter zakaj je sploh pomembno povezovanje sindikatov in njihovo skupno delovanje na mednarodnem nivoju. Na delovanje neformalnega sektorja pomembno vplivajo tudi mednarodne institucije, katerim bo namenjeno zadnje podpoglavje. Te lahko s svojimi resolucijami, konvencijami in priporočili vplivajo na notranje politike držav, da gredo v smeri izboljšanja položaja delavcev v neformalnem sektorju in s tem zagotavljajo spoštovanje njihovih pravic.

Za izvedbo zastavljene naloge bom uporabila metodo analize primarnih virov, kot so različni dokumenti mednarodnih organizacij, konvencije in resolucije, delovna poročila (ang. working papers) in priporočila. Mnogo podatkov bo temeljilo na proučevanju in primerjanju sekundarnih virov, kot so knjige, članki in raziskave na podano tematiko.

1. ZAPOSLOVANJE ŽENSK V DRŽAVAH V RAZVOJU

V prvem poglavju se bom ukvarjala na splošno z zaposlovanjem žensk v državah v razvoju, z značilnostmi njihovega dela - tako plačanega kot neplačanega - in iskala vzroke, zaradi katerih se odločajo za plačano delo. Na podlagi zbranih podatkov se bom že v tem poglavju opredelila glede prve hipoteze, da zaposlovanje žensk v neformalnem sektorju predstavlja njihovo strategijo za preživetje, ki jo bom v naslednjih poglavjih dokončno potrdila oziroma zavrgla. Prav tako se bom delno dotaknila tudi druge hipoteze, da neformalni sektor ponuja možnosti zaposlovanja ženskam, ki teh možnosti v neformalnem sektorju nimajo, in sicer v drugem podpoglavju. Omenila bom tudi družbeni vpliv zaposlovanja žensk v državah v razvoju - kako to vpliva na njihov položaj v družbi ter kakšen prispevek ima v odnosu do države in splošnega zmanjševanja revščine. Ta vidik se mi zdi pomemben, saj se z zaposlovanjem izboljšuje položaj žensk in povečuje gospodarska rast države.

1.1. ZNAČILNOSTI DELA ŽENSK V DRŽAVAH V RAZVOJU¹

Države v razvoju so večinoma patriarhalne družbe² (Maher 1981: 85), za katere je značilna spolna delitev dela³. Ženske so tako v prvi vrsti zadolžene za skrb za otroke in gospodinjstvo, moški pa služijo denar in tako finančno podpirajo družino. Moški so glavni pri sprejemanju vseh odločitev in tudi navzven - javno - predstavljajo družino.

¹ Države v razvoju so zelo različne med seboj, imajo pa nekaj skupnih lastnosti in problemov - tako domačih kot mednarodnih. Te lastnosti so nizka stopnja življenja (nizki dohodki, visoka neenakost, slabo zdravstvo, neučinkovito izobraževanje), nizka stopnja produktivnosti, visoka stopnja populacijske rasti, visoka in naraščajoča brezposelnost in podzaposlenost, precejšnja odvisnost od kmetijske proizvodnje in izvoza primarnih izdelkov, nepopolni trgi in omejene informacije ter odvisnost in ranljivost v mednarodnih odnosih (Todaro 1997: 38). Problemi, ki pestijo te države na mednarodnem področju, so visoka zadolženost ter naraščajoča odvisnost od tujih in pogosto neprimernih tehnologij in institucij (Todaro 1997: 29-30).

² S patriarhatom želim označiti zgolj splošno podrejenost žensk moškim.

³ Veliko avtoric se ukvarja s spolno delitvijo dela. Za boljše razumevanje samega pojma priporočam branje prispevkov avtoric Molyneux, Maher, Whitehead in Stolcke. Spolna delitev dela je prisotna tako v neplačanem kot tudi - posledično - plačanem delu. Ravno zato nam bo v kasnejših (pod)poglavjih pomagala razumeti samo naravo zaposlovanja žensk.

(Elson in Pearson 1981: 154) Mnogi znotraj teh družb menijo, da je naloga ženske reprodukcija delovne sile (Mackintosh 1981: 9) - torej proizvodnja ljudi za kasnejše delo. To pa vključuje vse od rojevanja, skrbi za otroke, vzgoje, socializacije pa do vzdrževanja odraslih osebkov, ki nato prenašajo te oblike družbene ureditve na naslednje generacije.

Poleg reproduktivne vloge in gospodinjanskega dela pa igrajo ženske tudi glavno vlogo v kmetijski proizvodnji. Predvsem v Afriki, kjer je kmetijska panoga temelj preživetja, opravijo ženske skoraj vse naloge, povezane s proizvodnjo hrane. Predstavljajo torej pomemben vir delovne sile za proizvodnjo pridelka za prodajo, pridelujejo hrano za domačo uporabo, redijo živali in jih prodajajo. (Todaro 1997: 314 in Košak 1986: 106) Podobno ugotavlja tudi Maherjeva⁴ (1981: 72-73), ki pravi, da žensko delo na vasi sestoji iz štirih komponent: skrbi za živali, gojenja kmetijskih pridelkov, predelave in kuhanja pridelkov ter čiščenja in skrbi za hišo in vse člane - otroke, starejše in bolne. Poleg naštetega se veliko žensk ukvarja še z ročnimi deli, ki se jih priučijo v času odraščanja od starejših žensk (Maher 1981: 73). Ti izdelki, ki so precej različni glede na regijo (domače pivo, proizvodnja hrane, ročno delo in tkanine), so namenjeni prodaji na vaških trgih in tudi na ta način ženske prispevajo k povečanju družinskega dohodka (Todaro 1997: 315).

Ester Boserup (Todaro 1997: 314) je na podlagi svojih študij o participaciji afriških žensk v kmetijstvu ugotovila, da ženske opravijo večino kmetijskega dela - kar od 70 % do 80 % vsega dela. Poleg domačega dela predstavljajo ženske tako od 60 % do 80 % kmetijske delovne sile v Afriki in Aziji ter okoli 40 % v Južni Ameriki. Večina tega dela je statistično nevidnega, saj ženske pogosto ne dobijo plačila za svoje delo (Todaro 1997: 315). Tako na primer v Mehiki 22,5 % žensk v kmetijskem in 7,6 % v nekmetijskem sektorju dela polni delovni čas brez plačila. Ti podatki so precej nižji od dejanskih, saj ne vključujejo žensk, ki delajo polovični delovni čas v družinski proizvodnji. Razlog za neplačilo je tudi to, da moški kot glava družine nadzoruje ves dohodek gospodinjstva, ne glede na to, da večino dela opravijo ženske. Prav tako pa je v mnogih kulturah družbeno nesprejemljivo, da bi ženska pomembneje prispevala k dohodku družine; zato delo žensk ostaja prikrito ali nepriznано. (Todaro 1997: 158)

⁴ Podatke je zbirala na berberskih ljudstvih v Maroku.

Čeprav je ponekod celo sramotno, če ženska dela za plačilo, je njeno delo pogosto uporabljeno za poplačilo kredita; ženska gre k upniku in tam opravlja domača - gospodinjska - dela (Maher 1981: 71, 75). Tudi ročna dela, ki jih naredijo ženske, na trgu navadno prodajajo moški (Maher 1981: 74). Ženske tako pogosto nimajo neposrednega stika z denarjem.

Zaradi vseh teh različnih dejavnosti ženske delajo več ur kot moški. Ženske pridelajo večino kmetijskih izdelkov, zato moramo na mednarodnem nivoju potrditi prispevek vaških žensk k celotnemu gospodarstvu. (Todaro 1997: 314-5)

Naloge oziroma vrste dela so ženskam določene glede na spol. Tudi znotraj gospodinjstva so ženskam in deklicam naloge dodeljene glede na njihov hierarhični položaj (Maher 1981: 73). Ta spolna delitev dela je vidna tudi na področju kmetovanja, kjer ženske opravljajo težje delo. Kot pravi Mackintoshova (1981: 3), so povečana proizvodnja hrane za prodajo in nove metode kmetovanja na revnih poljedeljskih področjih še povečale podrejenost žensk, saj so vse finančno dobičkonosne aktivnosti prevzeli moški in tako odrinili ženske v manj produktivne aktivnosti (Mackintosh 1981: 3).

Poleg zgoraj opisanega neplačanega dela pa iščejo ženske v državah v razvoju tudi plačano delo. Zaposlujejo se v formalnem sektorju, kjer imajo bolj malo možnosti, in v neformalnem sektorju, kjer najdemo večino delavk.

1.2. ZAPOSLOITEV ŽENSK V DRŽAVAH V RAZVOJU

Plačano delo žensk je bistvenega pomena za preživetje mnogih družin, saj se število gospodinjstev, ki jih vodijo ženske ali pa so sploh edine prinašalke dohodka v gospodinjstvo, povečuje. V Indiji tako 20 % gospodinjstev vodijo ženske, v Ugandi 29 % (Ikoja-Odongo 2002: 39), v Keniji pa kar 40 %. Podobno velja za celo Afriko. V urbanih področjih je zelo malo verjetnosti, da bodo ženske formalno zaposlene v privatnih podjetjih ali javnih agencijah. Večinoma so omejene na nizko produktivne vrste dela, ki so lahko tudi nelegalne. To pa pomeni, da niso regulirane in so izvzete iz zakonov o minimalni plači in socialno varstvenih ugodnosti. Podobno imajo tudi

ženske na podeželju manj dostopa do potrebnih virov za ustvarjanje stalnega dohodka v primerjavi z moškimi, poleg tega pa jim tudi zakoni omejujejo ta dostop. Tako ženske pogosto nimajo pravice do lastnine, ne smejo podpisovati pogodb brez dovoljenja moža, prav tako pa nimajo dostopa do kreditov in ustreznega šolanja. Razen redkih izjem so vladni programi zaposlovanja na voljo izključno moškim, kar še povečuje razlike v dohodku med spoloma. (Todaro 1997: 157)

Delež žensk na trgu delovne sile v državah v razvoju se je od leta 1990 močno povečal: v Vzhodni Aziji na 43 %, v Južni Ameriki na 32 % in v arabskih državah na 13 % (Todaro 1997: 241). Kljub temu pa imajo ženske zelo omejene možnosti za zaposlitev. Zaposlene so na slabših delovnih mestih, kjer delajo veliko ur za majhno plačo. Kot smo že omenili, ženske večinoma ne dobijo dela na organiziranih delovnih mestih v okviru formalnega zaposlovanja oziroma formalnega sektorja, temveč v majhnih tovarnah, trgovinah ali kot delavke na domu. Gre za delovna mesta, ki so skrita pred državnimi statistikami, politikami in tudi zakonodajo na področju dela in zaposlovanja - torej delovna mesta znotraj neformalnega sektorja. Ženske tako najdemo v tradicionalnih sektorjih: kot prodajalke sadja, zelenjave in drugih prehranskih izdelkov ter kot rokodelke. Na vaseh imajo ženske še manjše možnosti za zaposlitev ali kakršnokoli delo zunaj kmetije kot moški. Tako se ukvarjajo predvsem s pridelavo hrane in alkohola. (Esim 2000: 142)

Večina delovno aktivnih žensk dela ali v kmetijstvu (78 % v Afriki in 80 % v Aziji) ali v urbanem neformalnem sektorju (25 % do 40 % v Južni Ameriki) (Todaro 1997: 242). V Ugandi kar 90 % žensk dela v kmetijstvu v primerjavi s 53 % moških. Ženske s svojim delom proizvedejo 80 % hrane za državo, 60 % tradicionalno kmetijskega izvoza, kot so kava, bombaž, sladkor in tobak, in kar 80 % netradicionalnih kmetijskih izdelkov. (Elson in Evers, povzeto po Ikoja-Odongo 2002: 39) Podobno velja tudi v drugih predelih Afrike. V okviru urbanega neformalnega sektorja izdelujejo posamezne dele znotraj proizvodnega procesa za izvoz - elektronika, tekstil in obutev, igrače in proizvodnja hrane -, kjer predstavljajo kar 80 % delovne sile (Todaro 1997: 242).

Zaposlenost žensk na podeželju se je močno povečala tudi s tem, ko je v okviru gospodarskih reform družinsko delo na polju postalo plačano delo na državnih

posestvih. Povečala se je tudi zaposlitev v urbanih središčih. Država je s svojimi politikami vzpodbudila zaposlovanje žensk in tako pripomogla k spreminjanju obstoječih pogojev, pod katerimi so ženske delale. (Molyneux 1981: 191)

Ženske se za zaposlitev v neformalnem sektorju odločajo iz več razlogov. Med pomembnejše sodijo ustvarjanje dohodka in sama zaposlitev, plačevanje šolnine za otroke, majhne obdelovalne površine, tatovi živine, možnost vsaj majhnega varčevanja ter sama razpoložljivost trga in surovin (Ikoja-Odongo 2002: 44). Prav tako je raziskava, ki jo je opravil Ikoja-Odongo (2002: 45) na ženskah v Ugandi, pokazala, da nekatere ženske vstopijo v neformalni sektor zato, da zaradi smrti moža povečajo družinske dohodke, ali pa jih je v to prisilila revščina. Tudi množična odpuščanja delavcev v formalnem sektorju so vodila v zaposlovanje žensk v neformalnem sektorju, v katerem so iskale nove možnosti za preživetje. Na podlagi do sedaj ugotovljenega lahko potrdim tako prvo kot tudi drugo hipotezo: ženske so se zatele v neformalni sektor zaradi golega preživetja in neformalni sektor ponuja možnost zaposlitve ženskam, ki teh možnosti v formalnem sektorju nimajo.

Ženske so torej vstopile v zaposlitev z namenom izboljšanja svojega položaja, vendar pa so se obenem vzpostavile nove oblike spolne delitve dela. Večina jih je tako v tipično ženskih poklicih, ki so slabše plačani kot tisti, ki so povezani z moško delovno silo. Spolna delitev dela v okviru zaposlovanja izhaja iz spolne delitve dela v okviru gospodinjstva in je tako posledica splošne podrejenosti žensk moškim. (Mackintosh 1981: 11 in Pustavrh 1993: 12) Zaposlujejo se v tistih delih gospodarstva, ki ne predstavljajo najpomembnejših področij: izobraževanje, zdravstvo, storitve, lahka industrija - tekstil. Plače na teh področjih so v povprečju tretjino nižje od povprečne plače moških. (Molyneux 1981: 191-2)

Močno je prisotna diskriminacija žensk glede plač, možnosti za napredovanje in same zaščite delovnega mesta. Plače žensk so v nekmetijskih zaposlitvah od 20 % nižje od moških (Kenija, Šrilanka), v Južni Koreji pa v povprečju predstavljajo le 53,5 % moške plače. Tudi število delovnih ur na teden je precej višje od moških, sploh če upoštevamo še delo v gospodinjstvu. V Keniji tako moški v povprečju delajo 40 ur na teden, ženske pa dobrih 47 ur. Prav tako imajo od 3 % do 13,5 % višjo stopnjo

brezposelnosti kot moški - na Šrilanki je 10,8 % moških brezposelnih, žensk pa kar 24,3 %! (Todaro 1997: 242)⁵

Kot pravi Mackintoshova (1981: 13), že sama skrb za otroke oslabi pogajalski položaj žensk na trgu delovne sile. Moškim je seveda v velikem interesu, da so ženske bolj aktivne znotraj doma in da imajo tudi v samem gospodarstvu oni privilegiran položaj. V mnogih državah vlada podpira diskriminacijsko spolno delitev dela s tem, da podpira neizboljšanje plač in pogojev dela, da spregleda plačevanje žensk pod zakonsko določeno minimalno plačo ali pa celo zakonsko določi neenak položaj žensk znotraj gospodinjstva (zakoni glede poroke, ločitve). Glede na vse to je vsak boj proti novim oblikam spolnih delitev tako boj proti delodajalcem kot tudi boj proti državni politiki (LEWRG, povzeto po Mackintosh 1981: 14).

Od konca šestdesetih let prejšnjega stoletja so ženske v državah v razvoju dobile možnost nove oblike zaposlitve - delo v tovarnah, ki so proizvajale izdelke izključno za izvoz. Delavci v teh tovarnah so večinoma mlade ženske, stare od štirinajst do petindvajset let (Elson in Pearson 1981: 144). Ko se poročijo ali pa so noseče, navadno zapustijo zaposlitev. To je v prid tovarnam, saj se tako lažje regulira potreba po delovni sili glede na potrebe proizvodnje (tako je tudi manj potrebnih odpuščanj v času manjših potreb proizvodnje). Lahko pa jih odpustijo, ker niso več tako delovno učinkovite zaradi morebitnih zdravstvenih težav, ki so nastale zaradi dela samega. Tako večinoma izgubijo delovno mesto tiste delavke, ki so že pridobile nove potrošniške vzorce, odgovornosti in mnogokrat tudi dolgove (Elson in Pearson 1981: 160). Njihov socialni položaj se s tem drastično poslabša, saj nove zaposlitve praktično ne morejo več dobiti, nekega učinkovitega socialnega varstva pa v državah v razvoju praktično ni. Ta oblika zaposlitve kot proces vključevanja žensk v razvojni proces (kar so zahtevale mnoge mednarodne razvojne agencije v okviru konference Združenih narodov ob mednarodnem letu žensk davnega leta 1975) (povzeto po Elson in Pearson 1981: 145) nas ne sme zavesti kot pozitiven korak k reševanju položaja žensk v državah v razvoju. Ali kot pravita avtorici Elson in Pearson, "ni problem to, da so ženske izključene iz razvojnega procesa, temveč so problem odnosi, preko katerih so ženske vključene v razvojni proces" (1981: 145).

⁵ Podrobnejši statistični podatki so zbrani v tabeli v delu Todara (1997) na strani 242.

Odločujoč dejavnik pri iskanju lokacije novih tovarn v državah v razvoju je torej razpoložljivost primerne delovne sile. Znotraj plačanega dela ženske že dolgo veljajo za poceni delovno silo, katerim se plačuje manj relativno na produktivnost kot moškim (Košak 1983: 14), kar pomeni večji dobiček za razvite države, od koder prihaja kapital. Prav tako ženske v očeh kapitala predstavljajo 'rezervno delovno silo' (Fine 1992: 67, Bennholdt-Thomsen 1981: 27). Gre za fleksibilno delovno silo, ki jo tovarne uporabijo v času povečane proizvodnje in z lahkoto odpustijo, ko se proizvodnja zmanjša. Ženske tako predstavljajo najcenejši in najbolj ranljiv del delovne sile, ki se jo lahko izredno izkorišča. Plače v teh tovarnah so pogosto desetkrat nižje kot v primerljivih tovarnah v razvitih državah, medtem ko je delovni čas še enkrat daljši (Elson in Pearson 1981: 147). Prav tako so plače žensk tu od 20 % do 50 % nižje od moških plač za enako delo (Kreye, povzeto po Elson in Pearson 1981: 148), učinkovitost dela pa velikokrat precej višja od učinkovitosti moških, kot ugotavljata Elsonova in Pearsonova na primerih malezijskih tovarn elektronike in tovarn tekstila v Malaviju (1981: 148). Vlade držav v razvoju v imenu večje učinkovitosti dela (ter že primarno za pritegnitev transnacionalnih podjetij in njihovih finančnih investicij) odpravljajo pravice delavcev v tovarnah. Delavci (oziroma delavke, saj gre večinoma za ženske) so žrtve ukinjanja delavskih pravic, ki so si jih že izborili v času boja proti imperializmu, kot so minimalna plača, prispevki za zavarovanje, omejitev dolžine delovnega dneva in tedna, varstvo zaposlitve, pogoji odpuščanja in odpravnina ter pravica do stavke. Naravnost ironično je, da so vlade držav v razvoju v imenu izboljšanja življenja najbolj revnih z ustvarjanjem novih zaposlitvenih možnosti aktivno zmanjšale njihovo možnost, da se zavarujejo pred najhujšimi oblikami izkoriščanja. (Elson in Pearson 1981: 147)

Charles Babbage je že leta 1835 prišel do spoznanja, da razdelitev proizvodnega procesa na enostavne elemente ponuja kapitalistom učinkovito sredstvo za pocenitev stroškov izdelave izdelkov z maksimalno zamenjavo usposobljenih, šolanih delavcev z delovno silo, ki potrebuje minimalno znanje za posamezni element proizvodnje; to danes poznamo kot splošni zakon kapitalistične delitve dela (Mitter 1986: 23). Glede na to, da v državah v razvoju ni nekih učinkovitih delavskih organizacij, morajo nato delavci tekmovati med seboj na prenasičenem trgu dela za nekvalificirana delovna mesta, kar pa seveda vodi v ohranjanje nizke plače. Pomembno pa je poudariti ravno

spolni vidik delitve dela. Transnacionalna podjetja namreč namenoma rekrutirajo žensko delovno silo, v kateri vidijo uspešnost, ubogljivost in točnost.

Mnogokrat tudi same države z namenom privabljanja transnacionalnih podjetij in njihovega kapitala "oglašujejo" svojo žensko delovno silo kot izredno primerno za opravljanje tovrstnega dela zaradi drobnih in spretnih prstov, njihove naravne hitrosti in natančnosti opravljanja dela. Opisujejo jih kot ubogljive in pripravljene sprejeti visoko delovno intenzivno delo ter da so že po naravi bolj primerne za dolgotrajno, ponavljajoče in monotono delo. (Elson in Pearson 1981: 149 in Košak 1983: 14) Seveda pa imajo ženske nižjo plačo kot moški tudi zaradi prepričanja, da moški potrebuje dohodek za vzdrževanje družine, ženske pa ne (Ropret 1981: 13), čeprav velikokrat kot nosilke gospodinjstva s svojo plačo poleg lastne družine vzdržujejo še druge ljudi.

Prav tako je za podjetja koristno imeti žensko delovno silo, saj jim tako ni potrebno investirati v izobrazbo oziroma izučitev svojih delavk. Le-te večino potrebnega znanja pridobijo v času lastne socializacije od mater in drugih žensk v skupnosti (šivanje, tkanje,...). Od tu izvira tudi poimenovanje žensk delavk kot nekvalificirana ali delno kvalificirana delovna sila, ker dodatno izobraževanje ni oziroma skoraj ni bilo potrebno. (Elson in Pearson 1981: 150) Primerljivo delo, ki ga opravljajo moški, in je tudi označeno kot moško delo, pa je poimenovano kot kvalificirano delo, ker so se tega dela pač morali šele naučiti.

Vlade večine držav v razvoju se ukvarjajo z reševanjem položaja zaposlenih žensk. Tako nekatere izmed njih v okviru procesa transformacije gospodarstva vzpodbujajo zaposlitev žensk v poklicih, ki so prej veljali za tipično moške poklice (inženirji, znanstveniki, zdravniki); prav tako so ženske vstopile v moške poklice tudi v kmetijskem sektorju. Žal pa to ni rešilo položaja žensk; posledica je bila namreč, da so moški šli drugam, v bolj plačane zaposlitve. (Molyneux 1981: 193) Potrebne so torej bolj učinkovite strategije, ki bodo sposobne večplastnega reševanja tega problema.

1.3. DRUŽBENI VPLIV ZAPOSLOVANJA ŽENSK V DRŽAVAH V RAZVOJU

Ženske predstavljajo več kot 70 % najrevnejših ljudi na svetu. V vseh državah v razvoju so ženske in otroci podvrženi največjemu pomanjkanju. Najrevnejši del populacije živi v gospodinjstvih na podeželju, ki jih vodijo ženske in v katerih navadno ni dohodka moških. (Todaro 1997: 156-7) Zato je izredno pomembno, da imajo dostop do plačanega dela, saj si tako lahko same pomagajo iz revščine.

Kot smo videli v prejšnjih podpoglavjih, so ženske v državah v razvoju podrejene moškim na vseh področjih v družbi. Znotraj družine to pomeni, da so podrejene očetu, možu ali bratom. Nimajo možnosti odločanja o ključnih vprašanjih lastnega življenja. Vloga ženske kot žene predstavlja težko kmetijsko in gospodinjstvo delo v slabih pogojih, služenje možu in njegovim moškim sorodnikom, podrejenost ženskim sorodnicam ter nizek nivo življenja glede bivanja, oblek in pogosto tudi hrane (Maher 1981: 79-80). Možnost, da zaslužijo plačo, je tako pomemben dejavnik v zmanjševanju določenih oblik nadzora očetov in bratov nad mladimi ženskami; same si lahko izberejo moža, se odločijo, kdaj se bodo poročile - vsaj deloma se lahko same odločijo, kaj želijo in pričakujejo od življenja. Je pa ena od skrbi moških tudi to, da se bodo ženske, ki imajo vsaj malo finančne varnosti - samostojnosti -, prej ločile (Maher 1981: 80). Vse, kar zmanjšuje odvisnost žensk od moških, je za slednje grožnja.

Študije so pokazale, da je v gospodinjstvih, kjer je ženski del dohodka relativno visok, manj diskriminacije do deklic in ženske lažje zadostijo svojim potrebam in potrebam svojih otrok. Kjer pa je njihov del dohodka nizek, pa gre praktično ves za hrano in druge potrebe v gospodinjstvu. (Todaro 1997: 158)

Po Molyneuxovi pomeni zaposlovanje žensk eno glavnih sredstev za odpravo spolne neenakosti. To naj bi vzpodbujalo transformacijo tako zavesti žensk kot tudi njihovega materialnega položaja. Vzpodbujanje zaposlovanja žensk je imelo številne pomembne učinke; do določene mere je ženskam predstavljalo sredstvo za doseg (omejene) moči oziroma vpliva v odnosu do družine in moža. To je še posebej

pomembno v muslimanskih državah⁶, kjer ženskam s pravnega stališča ni dovoljeno delati brez dovoljenja moža ali skrbnika. (Molyneux 1981: 191)

Ženske z zaposlitvijo postanejo sicer samostojne, s tem pa tudi odvisne od lastnega dohodka. Problem nastane, če in ko ta dohodek izgubijo zaradi izgube delovnega mesta; takrat pa je mnogokrat njihova edina možnost preživetja prostitucija (Elson in Pearson 1981: 161).

Ne smemo pa zaključiti, da se ženske že s samo zaposlitvijo osvobodijo podrejenosti moškim, saj so na delovnem mestu zopet podrejene. Z zaposlitvijo se res osvobodijo podrejenosti očetom ali bratom, postanejo pa podrejene moškemu šefom, nadzornikom na delovnem mestu. In tudi obratno: ko zapustijo delovno mesto zaradi poroke ali nosečnosti, se njihova podrejenost na delovnem mestu preobrazi na podrejenost možu. Problem pa je tudi, ko so ženske brez kakršnekoli zaščite s strani moških, saj jih drugi tako z lahkoto izkoristijo. Prej so jih na primer pred izkoriščevalskimi šefi šteli ravnomožje, oče ali bratje.

Ženske z vstopom na trg delovne sile tako niti ne presežejo podrejenosti moškim - vsaj ne v celoti. Gre bolj za transformacijo te podrejenosti. Seveda se določene oblike podrejenosti, kot na primer nadzor očetov in bratov nad življenjskim stilom mladih žensk, odpravijo, vendar pa se vzporedno vzpostavljajo nove oblike podrejenosti v novih oblikah odnosov med spoloma (na področju zaposlitve). S tem, ko prinaša delo nekakšno neodvisnost, prinaša tudi ranljivost. Ženske se tako gibljejo v nekem začaranem krogu, saj morajo ponovno iskati zaščito znotraj teh novih oblik podrejenosti svojega spola. (Elson in Pearson 1981: 161)

Je pa zaposlovanje žensk pomembno tudi s stališča države, saj se z izboljšanjem življenjskih pogojev in standarda zmanjšuje število revnih ljudi, povečuje pa se tudi dohodek države. Menim, da se lahko država na ta način hitreje in učinkoviteje gospodarsko razvija.

⁶ Zanimivo je, da so arabske države že leta 1971 sprejele skupno deklaracijo, v kateri je zapisano, da so moški in ženske partnerji v življenju in usodi ter morajo tako skupaj ustvariti življenje, ki temelji na sodelovanju in enakopravnosti (Shaw 1981: 237).

2. NEFORMALNI SEKTOR

V drugem poglavju bom obravnavala neformalni sektor - njegove značilnosti in delavce v njem. Tako bom opredelila pojma neformalni sektor in neformalni delavec. V nadaljevanju se bom lotila žensk v neformalnem sektorju - njihov položaj, vrste zaposlitev -, saj predstavljajo veliko večino vseh delavcev. Prav tako na samo učinkovitost in razvoj tega sektorja vpliva dostop do informacij, zato bom eno podpoglavje namenila raziskovanju pretoka informacij v tem sektorju oziroma njihove dostopnosti do žensk. Na podlagi zbranih podatkov bom skušala ugotoviti vzroke za zaposlovanje žensk v tem sektorju in se tako opredelila do prve in druge hipoteze.

2.1. ZNAČILNOSTI NEFORMALNEGA SEKTORJA

Če postavimo osnovno definicijo neformalnega sektorja, lahko rečemo, da gre za raznovrstne podjetniške aktivnosti, s katerimi se preživljajo revni ljudje. Vanj so vpeta mnoga mikro- in majhna podjetja, ki so povezana s samozaposlovanjem in pridobivanjem dohodka. Značilni za ta sektor so nizka stopnja tehnologije, nizko tehnično znanje, nizka izobrazba in slabo ali pa sploh ne plačano delo. (Rwegasira in Walter, povzeto po Ikoja-Odongo 2002: 39)

Podobno je ILO (International Labour Organisation - *Mednarodna organizacija dela*) opredelila neformalni sektor kot zelo majhne enote, ki proizvajajo in prodajajo izdelke ter storitve. V veliki meri jih predstavljajo neodvisni, samozaposleni proizvajalci v urbanih središčih v državah v razvoju, nekateri izmed njih pa zaposlujejo tudi družinske člane ali nekaj najetih delavcev. Značilna je nizka kapitalna intenzivnost, nizka stopnja tehnologije in znanja ter nizka stopnja proizvodnje. Poleg tega so značilni še zelo nizki in neredni dohodki ter visoka negotovost zaposlitve za delavce v tem sektorju. (Pick; Ross; Dada 2002: 194)

Todaro pa je za neformalni sektor poudaril naslednje značilnosti: majhna konkurenčna podjetja, trgovina na drobno in storitve, delovno intenzivne metode, prost vstop in delovanje tržnih sil (Gallaway 2002: 314).

Shaninova (Khotkina 2001: 25) v svojem delu govori o več konceptih, ki opisujejo ta družbeno-gospodarski fenomen. Najpomembnejši za to problematiko so: usmerjenost k preživetju, pritisk na ustvarjanje delovnih mest in fleksibilno pridobivanje denarja na mnogo načinov. Poleg tega pa ne smemo pozabiti na še eno značilnost neformalnega sektorja – to je plačilo dela in storitev "na roke". (Khotkina 2001: 25)

Na splošno lahko rečemo, da neformalno zaposlovanje pomeni gospodarsko aktivnost, ki ni registrirana v skladu z zakoni in se izvaja individualno ali znotraj mikro- oziroma majhnih podjetij, ki ne plačujejo davkov oziroma ne v celoti. Podobno sta tudi Castells in Portes opredelila neformalni sektor kot heterogeno skupino gospodarskih sporazumov, ki jim je skupno to, da niso predmet vladnih predpisov v okolju, kjer podobni sporazumi so. Dodala sta še, da zaposlovanje v neformalnem sektorju vključuje samozaposlitev (domača proizvodnja in trgovina na drobno) in zaposlitev (občasno, pogodbeno in naročniško delo). (Gallaway 2002: 314)

Delovna mesta v neformalnem sektorju tako niso skladna z državno zakonodajo (Baruah 2002: 2), saj večinoma delavci ne plačujejo davkov, delovna mesta ne ustrezajo uradnim predpisom, ali pa podjetniki delujejo brez potrebnih dovoljenj (McKeever 1998: 1212).

Tudi državne politike ne vplivajo direktno na pogoje zaposlovanja v neformalnem sektorju, saj je le-to odvisno od lokalnih virov, kot so na primer povezave med gospodinjsvi oziroma posamezniki. Regulacija in sam razvoj neformalnega sektorja tako temeljita na čvrstih družbenih vezeh med njegovimi pripadniki: sorodstvene vezi, prijateljstvo in skupna etnična pripadnost. (McKeever 1998: 1211, 1214)

Gallin⁷ (2002: 1) ocenjuje, da je rast neformalnega sektorja postala ena najpomembnejših značilnosti današnjega globalnega trga dela. Odnos med formalnim

⁷ Dan Gallin je nekdanji generalni sekretar IUF (International Union Federation - *Mednarodne federacije sindikatov*) ter sedANJI direktor programa za organiziranje in zastopanje v WIEGO (Women in Informal Employment Globalising and Organising – *Organizacija žensk v neformalnem zaposlovanju*) in predsedujoči Globalnega delavskega instituta v Ženevi (CAW 2001: 9). Tudi v nadaljevanju se bom naslanjala na njegove ugotovitve, predvsem na področju organiziranja žensk v neformalnem sektorju (poglavje 3.3.).

in neformalnim delom je bil prvih trideset let po drugi svetovni vojni bolj ali manj nespremenljiv. Neformalno delo se je vedno pojavljalo v kolonialnih ali nerazvitih gospodarstvih, v zadnjem desetletju pa se je močno povečalo. Dolžniška kriza nerazvitih držav, razpad javnega sektorja, deregulacija trga dela v okviru programov strukturnega prilagajanja Mednarodnega denarnega sklada (IMF - International Monetary Fund) in Svetovne banke (WB – World Bank) (Bandarage 1997: 200-2) ter zaporedje gospodarskih in finančnih kriz po letu 1997 je povzročilo, da so milijoni ljudi izgubili zaposlitev v okviru formalnega zaposlovanja (Desai 2002: 18), tako da so možnosti za svoje preživetje poiskali v neformalnem sektorju. Glede na poročilo organizacije ILO je azijska kriza pobrala davek 24 milijonov delovnih mest samo v Vzhodni Aziji, predvsem v t.i. modernem industrijskem sektorju. Tu pa so še milijoni v okviru formalnega zaposlovanja, ki po več mesecev ne dobijo plače. Poleg tega pa države v razvoju tudi nimajo kakšnih učinkovitih programov socialnega varstva, zato je edina možnost preživetja večine prebivalstva ravno neformalni sektor.

Tudi večina držav Južne Amerike je soočena z upočasnjeno rastjo zaposlovanja v formalnem sektorju, medtem ko se mnoge afriške države soočajo celo z negativno rastjo. Če povzamem avtorice Chen, Sebstad in O'Connell (1999: 603), se moški in ženske obrnejo k neformalnemu sektorju, ko so možnosti za zaposlitev znotraj formalnega sektorja nezadostne.

Eden glavnih vzrokov za obstoj neformalnega sektorja je tako padanje števila formalnih delovnih mest in neformalizacija določenih formalnih delovnih mest, kot na primer delo po pogodbi predvsem za transnacionalna podjetja ter delo na domu. V skoraj vseh gospodarstvih, ki so v procesu prilagajanja, je moč opaziti tržni premik od formalnega zaposlovanja k neformalnemu zaposlovanju. (Chen; Sebstad; O'Connell 1999: 604) Podobno ugotavljajo Združeni narodi, da je današnji trend čedalje bolj fleksibilno zaposlovanje, s čimer se poveča nestabilnost delovnih mest in samih plač (A/54/227 1999: 18)

Tudi sama narava transnacionalnih podjetij je pripomogla k rasti neformalnega sektorja s selitvijo proizvodnje v države z najcenejšo delovno silo in najbolj ugodnimi zakonodajnimi pogoji. Z zmanjševanjem zaposlitev za polni delovni čas, decentralizacijo in s pogodbenostjo praktično vseh aktivnosti ter z izkoriščanjem

nestalnih oblik dela, kot na primer občasno in sezonsko delo ter delo s polovičnim delovnim časom, uprava teh korporacij deregulira trg delovne sile z namenom zmanjšati stroške dela, kar med drugim pomeni tudi nižje plače. Na ta način želi prenesti odgovornost za dohodek, delovne ugodnosti in pogoje na posameznega delavca. Proizvajalec je tako postal zgolj koordinator proizvodnje, ki jo zanj opravijo drugi. (Gallin 2001: 535)

Zunanji krog tega sistema pa predstavlja neformalni sektor. To je bolj ali manj nevidni svet mikropodjetij, industrijskih delavcev in delavcev na domu, za katere veljajo vse slabši delovni pogoji glede na njihovo odmaknjenost na samo obrobje proizvodnega procesa. Tako je ena od posledic globalizacije tudi razgradnja formalnega sektorja. (Gallin 2002: 2)

Formalni in neformalni sektor sta medsebojno povezana. Hart (eden prvih, ki se je ukvarjal s terminom neformalni sektor) je že na začetku 70. let prejšnjega stoletja trdil, da tako dejavnosti v formalnem kot tudi v neformalnem sektorju prispevajo k svetovnemu gospodarstvu in da bi bilo neupoštevanje neformalnega sektorja enostavno zanikanje gospodarske realnosti (Pick; Ross; Dada 2002: 193). Neformalni sektor je tako sestavni del svetovne proizvodnje in tržnega sistema. Zanj je značilna odsotnost pravic in socialne varnosti, z vseh ostalih vidikov - predvsem gospodarskega - pa formalni in neformalni sektor tvorita popolno celoto. (Gallin 2002: 2)

Formalni in neformalni sektor predstavljata sicer avtonomna sektorja, ki pa sta medsebojno povezana. Neformalni sektor je nastal tudi kot posledica formalnih gospodarskih predpisov. Tako je nastalo neodvisno dinamično potrošniško gospodarstvo, ki ponuja možnosti deprivilegiranim skupinam, kot so ženske in revni. (McKeever 1998: 1212-3) Materiali, delo in končni proizvodi lahko - in navadno tudi - prehajajo iz enega sektorja v drugi sektor.

Večji del neformalnega sektorja je urejen na podlagi družbenih vezi in odnosov, vendar pa so nekateri podsektorji neposredno povezani s formalnim sektorjem. Tu je pomembno izpostaviti, da delodajalci raje sklenejo pogodbe z delavci na domu zaradi zmanjševanja stroškov. Na aktivnosti znotraj neformalnega sektorja tako vplivajo

makroekonomske in sektorske politike in predpisi. Neformalni sektor vzpodbuja tudi samo rast gospodarstva. Delavci v njem niso zgolj v nekih nedinamičnih in nerazvijajočih se podsektorjih, ampak tudi v zelo dinamičnih izvozno usmerjenih podsektorjih. Delavci v teh podsektorjih dejansko podpirajo kapitalistično rast s tem, ko nudijo prostor, orodje in opremo ter navsezadnje lastno delo za manj kot minimalno plačo. (Chen; Sebstad; O'Connell 1999: 607)

Neformalni sektor tako vključuje različne oblike dela in s tem ponuja revnim in marginaliziranim ljudem možnosti za zaslužek, ki jih v formalnem sektorju nimajo. Predvsem za ženske, nižje izobražene, pripadnike manjšin in migrante je zaposlovanje v neformalnem sektorju pomembna strategija preživetja. Ta ugotovitev ponovno potrjuje mojo prvo hipotezo. Vendar pa imajo večje možnosti za uspeh tako v formalnem kot tudi v neformalnem sektorju belci, moški in tisti z višjo izobrazbo in več delovnimi izkušnjami. Niso pa ta neformalna delovna mesta alternativna pot k uspehu za tiste, ki ne morejo uspeti v formalnem sektorju. (McKeever 1998: 1211)

Pri reševanju problema brezposelnosti moramo upoštevati dejstvo, da v praksi današnji trend ni v formalizaciji neformalnega sektorja, temveč v smeri neformalizacije formalnega sektorja (Gallin 2002: 2). Zato bi morali na neformalni sektor gledati ne kot na najrevnejšo podskupino kapitalistične družbe, temveč kot na legitimno obliko proizvodnje (Wellings in Sutcliffe, povzeto po McKeever 1998: 1214).

Tudi organizacija ILO (McKeever 1998: 1213) se zavzema za neformalno delo, saj je to ne drago sredstvo, s katerim bi lahko vlade dvignile stopnjo zaposlenosti. Skupaj s Svetovno Banko vidi v neformalnem sektorju velik potencial za ustvarjanje in rast zaposlenosti. Približati ga želita formalnemu sektorju, za kar pa so potrebni preprostejši postopki za samo registracijo dejavnosti. Nekatere vlade, npr. Južna Afrika (McKeever 1998), so tako že deregulirale neformalni sektor in ga s tem vzpodbudile, da odprto deluje na podlagi njemu prijaznih predpisov ter tako ustvarja strukturne izboljšave, kot je na primer ustanovitev področij za trgovanje - določitev okoliša, kjer sme potekati trgovanje. Namen teh reform je vzpodbuditi rast zaposlovanja in zmanjšati neenakosti na trgu delovne sile brez povečanja vladnih izdatkov.

Neformalni sektor tako rešuje probleme nezaposlenosti in same dohodke prebivalstva, širi trg poceni izdelkov in storitev ter ustvarja področje za razvoj malega podjetništva. Ne smemo pa zanemariti dejstva, da aktivnosti znotraj neformalnega sektorja niso registrirane ali nadzorovane s strani države (Vickers, povzeto po Tanga, Mbuagbot, Frut 2002: 326), kar prispeva tudi h kriminalizaciji gospodarstva. Tu človekove pravice in socialna varnost ne obstajajo. Tudi država ne dobi velikega dela finančnih sredstev zaradi prikrivanja in nesporočanja dohodkov in s tem neplačevanja davka na dohodek in samih prispevkov (Khotkina 2001: 32). Kljub temu pa restriktivni ukrepi tu niso primerni, temveč je potrebno poenostaviti registracijo dejavnosti, pomagati samoorganiziranju družbenih organizacij na tem področju in pa nuditi državno podporo uradnemu samozaposlovanju in družinskim podjetjem (Khotkina 2001: 32).

2.2. DELAVCI V NEFORMALNEM SEKTORJU

Meje neformalnega sektorja se neprestano širijo in so predmet debate, podobno pa je tudi s samo definicijo delavca v neformalnem sektorju. Najširša definicija po Gallinu vključuje vse delavce v okviru nereguliranega in nezaščenega dela – torej veliko večino vseh delavcev na svetu. Sem sodijo tako delo v neformalnih podjetjih kot tudi neformalna delovna mesta (to so tista, ki ne plačujejo prispevkov in ne nudijo socialne varnosti), torej tista, ki vključujejo *samozaposlene* v neformalnih podjetjih (kot na primer delavce na domu ali ulične prodajalce) in *plačane delavce* na neformalnih delovnih mestih (na primer občasne delavce brez stalnega delodajalca in služabnike). (2002: 1)

Izraz samozaposleni vključuje vse mikro- in majhne podjetnike, ki niso del formalnega odnosa delavec-delodajalec. Lastniki teh podjetij imajo neko neodvisnost pri sprejemanju odločitev glede izbire izdelka, trga, cene, delovnih ur, delovne intenzivnosti in glede razpolaganja z dobičkom od podjetja. Ta mikropodjetja pogosto zaposlujejo le lastnika in nekaj dodatnih delavcev, ki so navadno družinski člani. Večinoma so neregistrirana podjetja, zato neformalna. Za ta podjetja so značilni tudi lahek vstop, malo znanja, nizka izobrazba, malo kapitala in visoka delovna intenzivnost. (Esim 2000: 144) Po statistikah Svetovne banke več kot 80 % delavcev v manj razvitih državah - v Indiji celo več kot 90 % (Chen; Jhabvala; Lund 2002: 4) -

in več kot 40 % delavcev v srednje razvitih državah deluje v okviru neformalnega trga dela, daleč od sindikatov in neposredne državne intervencije. (Chen; Sebstad; O'Connell 1999: 603)

Statistike iz sredine 90. let kažejo, da je v Južni Ameriki več kot 55 % delavcev neformalnih delavcev. V Aziji je neformalnih delavcev med 45 % in 85 %, v Afriki pa jih je 80 % od vseh delavcev. Ti odstotki ne vključujejo delavcev v kmetijstvu. Glede na to, da statistika ne zaobjema vseh neformalnih delavcev in da je neformalni sektor hitro rastoč, so te številke danes še višje. Od vseh novih delovnih mest jih je v Južni Ameriki kar 83 % znotraj neformalnega sektorja, v Afriki pa kar 93 %. (CAW 2001: 13)

Delavci na domu, torej v sklopu neformalnega sektorja, predstavljajo velik del delovne sile v glavnih izvoznih industrijah. V Venezueli je kar 45 % delavcev v tekstilni industriji delavcev na domu, v Čilu delavci na domu proizvedejo več kot 60 % vseh oblačil za ženske in otroke (Prugl, povzeto po Chen; Sebstad; O'Connell 1999: 606), v Indoneziji je 60 % vseh srednje velikih tkalskih obratov odvisnih izključno od delavcev na domu in njihove proizvodnje (ILO, povzeto po Chen; Sebstad; O'Connell 1999: 606). Tu je potrebno poudariti, da gre večinoma za delavke na domu, saj predstavljajo veliko večino teh delavcev. Tudi raziskave in mikroštudije kažejo, da tvorijo delavci na domu velik in rastoč delež delovne populacije v mnogih državah. (Chen; Sebstad; O'Connell 1999: 603-6)

Položaj delavcev na domu podrobneje ureja Konvencija o delu na domu sprejeta v okviru ILO (C177 1996). Ena glavnih težav je ravno njihova definicija. Večina zakonov s področja dela govori namreč o zgolj dveh kategorijah delavcev: zaposleni (nadzorovani delavci) in samozaposleni (nenadzorovani delavci). Delavci na domu tako predstavljajo temeljni izziv temu dualizmu, saj za njih lahko rečemo, da so nenadzorovani zaposleni preko stranskih pogodb s formalnimi podjetji. (Chen; Sebstad; O'Connell 1999: 607)

2.3. ŽENSKE V NEFORMALNEM SEKTORJU

2.3.1. Položaj žensk v neformalnem sektorju

Ko govorimo o sodelovanju žensk na trgu delovne sile, ni vprašanje ali delati ali ne, temveč kako najbolje združiti domače neplačano delo s plačanim delom. Na odločitev žensk, ali se bodo vključile na trg delovne sile, tako vpliva domače delo. Imajo dve možnosti: ali delajo doma brez plačila, ali pa delajo za plačilo na trgu delovne sile. Ker v formalnem sektorju praktično nimajo možnosti za zaposlitev, le-to poiščejo v neformalnem sektorju. Ta ugotovitev podpira mojo drugo hipotezo, da neformalni sektor ponuja možnosti za zaposlitev tistim ženskam, ki teh možnosti v formalnem sektorju nimajo. V državah v razvoju velik odstotek delovno aktivnih žensk in moških dela v tem sektorju, kjer ženske predstavljajo veliko večji odstotek (A/54/227 1999: 34, Carr; Chen 2002: 3). Presenetljiv je tudi podatek, da kar 71 % žensk na svetu dela v neformalnem sektorju (Desai 2002: 19). Poudariti pa moramo, da so ženske tudi znotraj neformalnega sektorja marginalizirane prav zaradi odgovornosti za domače neplačano delo, predvsem skrbi za otroke. (Gallaway 2002: 313-4, 317) Kot pravijo Združeni narodi: "Žensko delo se nikoli ne konča. Najpomembnejše je preživeti." (Tanga; Mbuagbot; Frut 2002: 327)

Gospodarska kriza je vzpodbudila tudi ženske, ki so že bile zaposlene v javnem sektorju, da povečajo svoje aktivnosti znotraj neformalnega sektorja in se na ta način spopadejo s padajočimi dohodki gospodinjstva in z rastočimi cenami, ki so v veliki meri posledica zmanjšanja državnih izdatkov. Svoje delo v formalnem sektorju so morale združiti z neko obliko dela znotraj neformalnega sektorja. Ta se odvija v večernih urah po končanem formalnem delu in za konec tedna po okolici. Katero obliko aktivnosti ženske izberejo, je odvisno od njihove stopnje izobrazbe in dohodka. (Tanga; Mbuagbot; Frut 2002: 326) Tudi mnoge kmečke ženske so začele pridelovati več hrane za svoje družine in prodajo. Prav tako je odpuščanje moške delovne sile preložilo še večje breme na njihove žene, ki so se posledično začele udeleževati v neformalnem sektorju (Ikoja-Odongo 2002: 40-1).

Splošno se na neformalni sektor gleda kot na podrejeno in manjvredno alternativo formalnemu sektorju glede zaslužka, varnosti in zaščite pred izkoriščanjem na

področju standardov dela, posojil in drugih pogodbenih dogovorov. Večja verjetnost je, da bodo ženske delale znotraj neformalnega sektorja kot v formalnem sektorju zaradi svojih gospodinjskih obveznosti. Po eni strani je neformalni sektor za ženske boljši, ker jim ponuja večjo avtonomnost in fleksibilnost, ob enem pa jim omogoča združiti gospodinjsko delo in skrb za družino s plačanim delom, saj je veliko aktivnosti znotraj njega možno opravljati kar na domu. Po drugi strani pa je res, da so ženske primorane iskati delo znotraj neformalnega sektorja zaradi neprilagojenosti formalnega sektorja njihovim družinskim odgovornostim. (Gallaway 2002: 315)

Poročene ženske pravijo, da njihovi možje v splošnem podpirajo te iniciative, saj one večinoma v celoti ali pa skupaj z možem skrbijo za preživetje družine. Kljub temu pa spremembe v odnosih med spoloma niso spremenile patriarhalne narave večine držav v razvoju, saj so ženske še vedno podrejene moškim ne glede na njihov družbeni in gospodarski položaj. Čeprav postajajo gospodarsko vse bolj aktivne, so te ženske še vedno ujete znotraj tradicionalnih pogledov in navad, ki jih držijo v podrejenem položaju, predvsem na področju sprejemanja odločitev. (Tanga; Mbuagbot; Frut 2002: 327)

Tako pridemo še do enega dejavnika, ki vpliva na zaposlovanje žensk v neformalnem sektorju. To so spolne hierarhije, ki pomagajo ustvarjati segmentirano in fleksibilno globalno delovno silo (Mills 2003: 47). Spolne hierarhije se tako povsod po svetu ustvarjajo in ohranjajo v povezavi z globalno mobilizacijo delovne sile in akumulacijo kapitala. Na različne in pogosto lokalno specifične načine se mednarodni kapital zanaša na spolne ideologije in družbene odnose, da bodo pridobili in disciplinirali delavce ter pocenili segmentirano delovno silo znotraj in preko državnih meja. Tu ne gre za nek nov pojav. Že za časa industrijske revolucije najdemo dokumente o zgodnjem rekrutiranju žensk – predvsem mladih in neporočenih – kot o visoko fleksibilni in poceni delovni sili, ki se jo z lahkoto disciplinira. Hierarhične spolne ideologije tako služijo pocenitvi neposrednih stroškov dela nasproti kapitalu z določitvijo glavnih segmentov populacije – predvsem žensk in otrok - kot pomožne in manj vredne delovne sile. V nekaterih primerih tudi njihov status neporočenih in podrejenih hčera pripomore k temu, da postanejo poceni in fleksibilna delovna sila. Industrijski delodajalci govorijo o zaželenih lastnostih svoje delovne sile, kjer je na prvem mestu njihova spretnost; ta pa je najbolj značilna za mlade ženske. Tako v

globalnih tovarnah povsod po svetu zavzemajo ženske najnižje položaje glede plače in avtoritete, medtem ko moški zavzemajo večino nadzornih in vodstvenih položajev. (Mills 2003: 42-3) Tu igrajo pomembno vlogo tudi države, ki podpirajo rekrutacijo žensk v izvozno usmerjeno industrializacijo in druge oblike globalnega dela v imenu nacionalnega razvoja in napredka.

Izvozno usmerjena globalna kmetijska podjetja so odvisna od velike količine poceni in sezonsko nadomestljivega dela, da opravlja dela, ki so tipično ločena po spolu. Pri tem pa ni nujno, da so vedno ženske potisnjene na samo dno plačilne lestvice, če najdejo kakšno cenejšo in še bolj ogroženo delovno silo, kot so na primer migranti. (Mills 2003: 44)

Ideološke konstrukcije žensk kot ubogljivih, spretnih delavk, kar "oglašujejo" tudi države same, so povzročile njihovo masovno rekrutiranje kot idealizirane delavce za globalno industrijo. Po drugi strani pa nove oblike plačanega dela ponujajo ženskam možnost, da se uprejo avtoriteti staršev in možev v njihovem vsakdanjem življenju. Ženske postajajo s plačanim delom vse bolj samostojne, neodvisne in varne kljub pogosto izkoriščevalnim pogojem njihove zaposlitve. (Mills 2003: 48-9)

Ženske v neformalnem sektorju se srečujejo z mnogimi težavami. To so nepoštena stranke, ki zamujajo s plačilom ali pa sploh ne plačajo (gre za izdelke, ki so dobljeni na kredit), nezadosten kapital, naraščajoči stroški surovin in nadlegovanje s strani državnih uradnikov (policija, davkarija) (Tanga; Mbuagbot; Frut 2002: 327). Prav tako nimajo stikov med seboj, se ne poznajo, zato se težko povezujejo v združenja in sindikate. Problem je tudi dostop do informacij, ki bi jim lahko bistveno pripomogle k boljši uspešnosti in višjemu zaslužku.

Ženske v neformalnem sektorju so soočene s številnimi omejitvami, kot so nevidnost v državnih in delavskih statistikah, politikah in programih, pomanjkanje socialne varnosti, pokojnine in varstva pri delu ter same zaščite dela, imajo pa tudi omejen dostop do trgov izdelkov in surovin. Glede na to, da je več žensk zaposlenih v neformalnem sektorju kot v formalnem, morajo tisti, ki sprejemajo politike, delavski aktivisti in ustvarjalci razvojnih programov pripraviti primerne politike, ki bodo odstranile te omejitve. (Esim 2000: 142)

2.3.2. Vrste zaposlitev žensk v neformalnem sektorju

Vsesplošna revščina je razlog za vključevanje žensk v neformalni sektor, kjer si poiščejo kakršnokoli možnost zaslužka. Pri tem so zelo iznajdljive tako pri vrsti kot tudi načinu izvajanja zaposlitve. Ženske so se zatele v neformalni sektor, ker so v njem videle možnost za preživetje (Ikoja-Odongo 2002: 39). Tam najdejo zaposlitev kot občasne delavke, kot delavke v podjetjih ali pa so mikro- oziroma majhne podjetnice. V neformalni sektor so vstopile predvsem zaradi nizke kapitalne intenzivnosti, lahkega vstopa in izstopa ter zato, ker se bolje sklada z njihovim zakonom in vzgojo otrok. Aktivnosti v neformalnem sektorju tako vključujejo trgovino na drobno z različnimi izdelki, kot na primer obleke in nakit, pečenje peciva, pridelovanje zelenjave okoli svojega doma, frizerstvo in vezenje. (Tanga; Mbuagbot; Frut 2002: 326) Podobno pravi Ikoja-Odongo, da zavzemajo ženske predvsem naslednja področja: ročna dela, lončarstvo, izdelava čevljev, šivanje, tkanje, pridelava hrane in pijače (predvsem gre za alkoholne pijače), industrijska dela – polnjenje baterij, tradicionalno zdravljenje, ribarjenje, frizerstvo in prodaja časopisov. Njihovo "delovno mesto" je pogosto kar za poslovnimi stavbami, kjer mimoidočim in zaposlenim v teh podjetjih prodajajo svoje izdelke. Prav tako prodajajo obleke in druge izdelke po hišah, na pločnikih prodajajo cigarete, časopise in arašide ali pa ob cestah preprodajajo mleko iz mlekarn. (2002: 42-3)

Zaposlovanje v neformalnem sektorju – predvsem kot delo na domu – je pomemben vir zaposlovanja po vsem svetu in še posebej za ženske. Na primer v Argentini je 87 % delavcev na domu v tekstilni in obutveni industriji žensk in 88 % samozaposlenih delavcev na domu je žensk (Marshall, povzeto po Chen; Sebstad; O'Connell 1999: 606), podobno je na Filipinih, kjer je 79 % delavcev na domu žensk (National Statistics Office, povzeto po Chen; Sebstad; O'Connell 1999: 606) Prav tako predstavljajo večino uličnih prodajalcev na neformalnih trgih Afrike in Azije (Gallin 2002: 4).

Svetovna banka ugotavlja, da je za ženske večja verjetnost, da bodo delale znotraj neformalnega sektorja zaradi zakonodajnih ali kulturnih norm, ki omejujejo formalno zaposlovanje žensk in njihove poslovne aktivnosti. Prav tako pomanjkanje formalne pravice žensk do lastnine v mnogih državah v razvoju omejuje ženske pri dostopu do

financ za ustanovitev ali rast lastnega podjetja. (Internet 1) Kljub temu je mikropodjetništvo ena glavnih oblik reševanja nezaposlenosti in s tem hude revščine v državah v razvoju. Žensko neformalno podjetniško in obrtniško delo predstavlja obetajoče področje mednarodnega gospodarskega razvoja. (Mills 2003: 47) Ženske mikropodjetnice so razvile in začele uporabljati kreativne tržne mehanizme, kot so prodaja v okviru zbiranja in druženja žensk na domu, v bankah in vladnih uradih v času malice in najem mizic na raznih sejnih (Esim 2000: 146).

2.3.3. Problem pretoka informacij v neformalnem sektorju

Eden od problemov neformalnega sektorja je omejen dostop do informacij zaradi pomanjkanja finančnih in tehnoloških virov ter osebja. Tudi če informacije obstajajo, le težko dosežejo ciljne ženske zaradi neprimernosti komunikacijskih orodij, tujih jezikov ali nepravilne interpretacije sporočila, ki je zaradi tega lahko v nasprotju z lokalnimi institucijami in s prepričanji. (Ikoja-Odongo 2002: 40)

Ženske v državah v razvoju so pogosto nepismene ali samo delno pismene in večinoma zelo revne. Ker je njihova glavna dolžnost skrb za družino, niti nimajo časa iskati informacij. Prav tako jim družba in njihovi možje omejujejo udeleževanje kakršnihkoli aktivnosti zunaj doma, med njimi tudi seminarjev in delavnic, povezanih z nudenjem informacij. Huyerjeva (Ikoja-Odongo 2002: 39), ki se ukvarja s problematiko informacijske tehnologije v državah v razvoju, tako pravi, da gre informacijska revolucija mimo žensk.

Huyerjeva ugotavlja, da je dostop do teh informacij onemogočen zaradi nepismenosti, neizobraženosti, poroke, pomoči materi pri domačih opravilih ali zaradi nosečnosti. Drugi dejavniki so še revščina, nizek družbeni položaj, preobremenjenost s skrbjo za otroke, z domačim delom in delom na kmetiji, tehnični problem pa je pomanjkanje radijev. (Ikoja-Odongo 2002: 42)

Študija, ki je bila narejena o informacijskih potrebah žensk v Nigeriji, je pokazala, da je večina aktivnih žensk starih od 30 do 50 let in nepismenih. Njihove potrebe po informacijah so povezane z njihovim področjem dela, kot so kmetijstvo, proizvodnja

hrane in majhno podjetništvo. Njihovi viri informacij pa so predvsem radio, lokalni voditelji, sorodniki, prijatelji in verski voditelji. (Ikoja-Odongo 2002: 42)

Prav tako Mchombu ugotavlja, da ženske potrebujejo informacije glede podjetništva in samega vodenja podjetij, o trgih in surovinah ter kje lahko dobijo potrebno tehnično znanje. Prav tako potrebujejo finančne informacije – kje lahko dobijo finančno pomoč -, zelo pomembne pa so tudi pravne informacije, predvsem glede njihovih pravic. (Ikoja-Odongo 2002: 42)

Študija, ki jo je opravil Ikoja-Odongo na ženskah v neformalnem sektorju v Ugandi, je pokazala podobno. Ženske najbolj potrebujejo informacije o boljših trgih in tržnih strategijah za svoje proizvode, o virih surovin in njihovi ponudbi po nižji ceni. Tem sledijo informacije o posojilih in možnostih izobraževanja. Ženske želijo informacije tudi o vladnih predpisih, dostopu do potrebne opreme, oglaševanju, davkih in pogodbah. Prav tako potrebujejo informacije o cenah enakih izdelkov na drugih trgih in o tem, kako narediti čim boljši izdelek. Se pravi, vse informacije glede trgov, izdelkov, povpraševanja, financ in potrebnega znanja so nujno potrebne. Ženske pa so povedale tudi, da so jim bile informacije v fazi ustanavljanja podjetja ključne, saj bi brez njih sedaj verjetno počele kaj drugega. (2002: 46)

Ženske iščejo informacije predvsem v svojem okolju, do njih pa pridejo preko pogovorov, poslušanja in spraševanja. Uporabljajo torej predvsem neformalne kanale za dostop do poslovnih informacij. Poleg tega so kot viri informacij pomembni tudi lokalni sveti. Nekatere ženske berejo časopise, ki so dostopni v lokalnem jeziku. Najbolj pa se kljub vsemu zanašajo na lastne izkušnje. (Ikoja-Odongo 2002: 47)

Študija Ikoja-Odonga je pokazala, da ženske največkrat pridejo do informacij na naslednje načine: spraševanje moža, opazovanje s ponavljanjem, dopisovanje s prijatelji in udeleževanje seminarjev. Informacije dobijo tudi na tržnicah, preko telefonskih pogovorov in s spraševanjem svojih dobaviteljev surovin. (2002: 47)

Dostop do informacij je lahko otežen, saj je povezan z denarjem, ki ga ženske nimajo, prav tako ljudje prikrivajo informacije ali posredujejo napačne. Ženske velikokrat ne

vedo, kje naj iščejo informacije. Obstajajo tudi agencije, ki ponujajo kredite, a večina žensk sploh ne ve za njih. (Ikoja-Odongo 2002: 49)

Obstoječe formalne informacijske institucije za večino žensk niso bile učinkovite. Obstajajo informacijski centri, kjer lahko ženske berejo, se srečujejo in delijo svoje izkušnje z drugimi. Vendar pa veliko število lokalnih jezikov, nepismenost in pomanjkanje vedenja, kje ti centri so, omejujejo uporabo informacij. Ženske organizacije pa poleg tega težko razširjajo informacije in nadzorujejo aktivnosti žensk po celotnem območju držav zaradi slabih transportnih povezav in pomanjkanja opreme. (Ikoja-Odongo 2002: 50)

Za reševanje tega problema je potrebno medsebojno sodelovanje vlade, nevladnih organizacij in privatnega sektorja, ki naj pripravijo ustrezne programe, ki bodo dosegli revne ženske v neformalnem sektorju in jih informirali o možnostih dostopa do trgov in tehnologije. Nuditi bi morali pomoč pri koriščenju teh možnosti. Za začetek bi lahko razširili informacije o uspešnih podjetnicah in o znanju, ki je potreben za uspeh. Omogočiti bi morali čim lažje in čim boljše sodelovanje med ženskami, da si izmenjujejo informacije. Potrebni so tudi programi za usposabljanje predvsem v okviru novih tehnologij. Prav tako je potrebna raba lokalnih jezikov za širjenje informacij. Skratka, potrebno je usposobiti ženske, da bodo lahko same zbirale in razširjale informacije na vseh nivojih, predvsem pa na nivoju lokalnih skupnosti. V ta namen je potrebno ustanoviti ženske informacijske centre oziroma razširiti že obstoječe, ki bi zbirali informacije, pomembne za te ženske. (Ikoja-Odongo 2002: 50-1)

Ženske potrebujejo informacije na vseh področjih podjetništva, saj jim le-te dajejo možnost izbire in samega delovanja znotraj neformalnega sektorja. Prave informacije jim lahko pomagajo spremeniti življenje in povečajo ali pa sploh omogočijo njihovo samostojnost znotraj tradicionalno patriarhalnih družb.

3. DELOVANJE NEFORMALNEGA SEKTORJA

Eden od problemov, s katerim se soočajo delavci v neformalnem sektorju, je tudi neorganiziranost tega sektorja. V tem poglavju bom tako predstavila delovanje neformalnega sektorja, njegove težave in reševanje le-teh s pomočjo iniciativ za samopomoč delavcev v obliki različnih združenj in organizacij. Torej, ukvarjala se bom z načinom organiziranja, s sindikati in z vlogo mednarodnih institucij pri reševanju problemov neformalnega sektorja. Poseben poudarek bom dala na značilnosti organiziranja žensk, skušala ugotoviti, kakšno vlogo igrajo sindikati pri reševanju njihovega položaja. Opisala bom tudi nekaj najbolj učinkovitih organizacij žensk v neformalnem sektorju; na podlagi ugotovljenih podatkov se bom opredelila do tretje hipoteze, da so v neformalnem sektorju začele nastajati različne oblike organiziranja kot oblike samopomoči.

3.1. PROBLEM NEORGANIZIRANOSTI NEFORMALNEGA SEKTORJA

Eden največjih problemov delavcev v neformalnem sektorju je njihova neorganiziranost. Ker gre za neformalno delo, ki ga ne urejajo zakoni, so delavci popolnoma nezaščiteni pred izkoriščevalskimi delodajalci. Delavci so tako brez pravic, socialnega in zdravstvenega zavarovanja. Ne morejo se dogovarjati glede delovnih pogojev, plačila in delovnega časa, saj vedo, da jih bo delodajalec ob kakršnihkoli pritožbah enostavno odpustil in dobil nove delavce.

Značilno za neformalni sektor je, da so delavci izredno razpršeni, se ne poznajo med seboj (na primer delavci na domu), ali pa se zaradi strahu pred konkurenco niti ne upajo povezati. Vse to otežuje neko učinkovito skupno akcijo. Podobno pravi tudi Gallin (2001: 531), da je neformalni sektor težko organizirati zaradi heterogene narave zaposlitvenih odnosov, razpršene delovne sile, njene nestabilnosti in ogroženosti zaradi vedno nove delovne sile, kot so ženske, mladi in migranti, različnih oblik ustrahovanja in tudi zakonodajnih ovir.

Prav tako lahko podjetje kadarkoli prenese proizvodnjo z enega mesta na drugo mesto, kar omejuje učinkovito pogajalsko moč delavcev. Sočasno pa želijo mnoge

države pritegniti mednarodne investitorje in v ta namen omejujejo ali celo prepovedujejo sindikate in druge oblike neodvisnega organiziranja delavcev. (Mills 2003: 51)

Vsi delavci, ne glede na različnost situacij, v katerih se nahajajo, in ne glede na to, ali delajo v formalni ali neformalni obliki dela, imajo svoje pravice in morali bi imeti svobodo izvajanja teh pravic. Gre za pravico do organiziranja in varovanja svojih interesov preko skupne akcije, pravico do socialne varnosti - to so demokratične pravice vseh državljanov pod vladavino prava, da s skupno akcijo dosežejo zakonodajne in politične spremembe, ki so v njihovem interesu, tako na lokalni in državni kot tudi na mednarodni ravni. (Gallin 2002: 2)

Najbolj učinkovito lahko delavci varujejo svoje pravice ravno preko organizacij. Tu gre za vprašanje moči, saj le preko organizacij izvajajo svoje pravice in uveljavljajo svoj glas pri sprejemanju za njih pomembnih odločitev (Gallin 2002: 3). Z vse večjim številom delavcev v neformalnem sektorju je tako vse bolj pomembno njegovo organiziranje tako na državni kot tudi na mednarodni ravni, saj bodo delavci tako ne le uveljavljali svoje delavske pravice, ampak tudi aktivno sodelovali v procesih oblikovanja novih zakonodajnih predpisov.

Organiziranje neformalnega sektorja pa je pomembno tudi s strani sindikalnega gibanja v formalnem sektorju, saj je njegova stabilizacija odvisna od organiziranosti neformalnega sektorja. Z vse manjšim številom delavcev v formalnem sektorju le-ta izgublja svojo kritično maso glede članstva in reprezentativnosti, ki ju potrebuje za svojo kredibilno družbeno in politično moč. S praktičnega vidika to pomeni, da je potrebno organizirati globalni trg delovne sile do te mere, da tako podjetja kot tudi vlade, ki so jim na uslugo, ne bodo imeli več niti moči niti vzpodbude, da bi ustvarjali in ohranjali neenakosti v tolikšni meri. (Gallin 2001: 536).

Pri organiziranju delavcev v neformalnem sektorju je problematičen tudi tradicionalen koncept delavca, kot ga pozna zakonodaja mnogih držav, ki temelji na neposrednem odnosu delavec-delodajalec. Ta odnos se spreminja, postaja vse bolj širok in posreden, a vendar še vedno odvisen odnos v procesu proizvodnje. Zato se sindikati ne morejo več osredotočati primarno na odnose zaposlovanja, temveč na delavca in

njegove potrebe po zaščiti in predstavnstvu. To je še posebej pomembno za ženske, saj predstavljajo večino delavcev v neformalnem sektorju. (Gallin 2001: 537)

Organiziranje delavcev v neformalnem sektorju je pomembno še z enega zornega kota. Ukrepi in politike, ki se tičejo teh delavcev, so namreč sprejeti brez kakršnegakoli dogovarjanja z njihovimi organizacijami, tako da se velikokrat ne skladajo z njihovimi interesi. Primer, ki ga izpostavi Gallin (2001: 545) v svoji študiji, je, da se urbanistični načrtovalci ne dogovarjajo z uličnimi prodajalci in tako ne računajo na njih. S tem prihaja do različnih nesporazumov in včasih tudi vroče krvi med njimi, policaji in tudi prebivalstvom ter delavci v formalnem sektorju v tistem okolju. Vse to bi se dalo preprečiti s skupnim sodelovanjem in z dogovorom.

Pri samem organiziranju neformalnega sektorja sta pomembna dva vidika: zunanji in notranji. Zunanji vidik organiziranja sestavljajo zahteve do socialnih partnerjev delavcev: delodajalcev, javnih avtoritet in mednarodnih organizacij. Notranji vidik organiziranja pa se osredotoča na to, kaj mora delavsko gibanje samo storiti za povečanje svoje sposobnosti organiziranja in predstavljanja delavcev v neformalnem sektorju. (Gallin 2001: 541)

Tako organizacija ILO kot tudi Gallin priporočata, da se v zunanji program organiziranja vključi naslednje točke:

- *mednarodni standardi dela*; obstaja kar nekaj mednarodnih standardov dela, ki so pomembni za neformalni sektor, za uveljavitev katerih se morajo zavzemati sindikati. Tako je leta 1996 organizacija ILO sprejela Konvencijo o delu na domu (C177) in Priporočilo glede dela na domu (R184) (Gallin 2001: 542). Čeprav konvencije ILO niso zavezujoče za države, ki jih niso ratificirale, pa imajo velik vpliv na oblikovanje notranje zakonodaje držav na področju dela in so tudi zelo uporabno gradivo za kampanje delavskih združenj;
- *socialno varstvo in storitve*; ne glede na svoj položaj v procesu proizvodnje potrebujejo vsi delavci socialno varstvo, ki vključuje zdravstveno in življenjsko zavarovanje, zavarovanje lastnine ter zagotovitev pokojnine, in *socialne storitve* na področju zdravstva, izobraževanja in skrbi za otroke. (Gallin 2001: 542)

Delavci si lahko do neke mere sami omogočijo boljše sisteme socialnega varstva, kot bi jim ga država. Tudi program STEP⁸ (Strategies and Tools against Social Exclusion and Poverty - program organizacije ILO proti revščini) temelji na predpostavki, da razširitev socialnega varstva na neformalni sektor ni izvedljiva preko državnega sistema socialnega varstva (ILO/TUIS 1999: 36). V vsakem primeru pa je država tista, ki je odgovorna za socialno varstvo delavcev v neformalnem sektorju. Glede na to pa se zdaj poraja vprašanje, kako lahko država okrepi in tudi pomaga razviti te alternativne sisteme s pomočjo sredstev, politične in tehnične podpore in ki bodo ustrezni tudi za delodajalce. Politična podpora v tem smislu pomeni ustvarjanje zakonodajnih okvirov za sindikate in organizacije v okviru neformalnega sektorja. Sočasno pa je izredno pomembno zagotoviti, da delodajalci v formalnem sektorju ne bi videli delavcev v neformalnem sektorju in njihovo slabo organiziranje kot poceni nadomestek za socialno varstvo in da jih s tem ne bi vzpodbudili k še večji neformalizaciji njihovih aktivnosti (ILO/TUIS 1999: 37).

V okviru notranjega programa pa so potrebne naslednje točke:

- *organizacija strategij*; potrebno je razviti koordinirane strategije in praktično sodelovanje za gradnjo koalicij ter potrebno je izdelati program skupnih zahtev;
- *koordinacija*; mednarodne sindikalne organizacije naj bi imele kontaktno osebo, na katero bi se lahko vsi ostali obračali in ki bi skrbela za organiziranje znotraj organizacije ter za uveljavljanje skupnih zahtev;
- *izobraževanje*; t.i. študijski krogi predvsem na lokalni ravni prispevajo tako k izboljšanju izobrazbe delavcev v neformalnem sektorju kot tudi k samemu povezovanju le-teh;
- *predstavništvo*; za dosego zastavljenega cilja mora vsaka organizacija ali zgolj združenje imeti svojega predstavnika, ki se navzven pogaja z vlado, delodajalci in ostalimi socialnimi partnerji za dosego ciljev in uveljavitev pravic. (Gallin 2001: 543-4)

Z vidika človekovih pravic bi lahko pravice delavcev in njihovo pravico do

⁸ Program STEP organizacije ILO se bori proti socialni izključenosti in revščini ter vzpodbuja socialno varnost povsod po svetu (Internet 2). Posebno pozornost namenja predvsem najrevnejšim skupinam v neformalnem gospodarstvu - ženskam in drugim družbeno izključenim ljudem. Zavzema se za njihovo sodelovanje v gospodarstvu in za krepitev njihovih organizacij. (Internet 3)

organiziranja uvrstili k človekovim pravicam, saj je temeljni namen sindikatov ravno zaščita človekovega dostojanstva in vse ostalo – plače, delovni pogoji – izhaja iz tega. Delavci lahko le preko neodvisnih in demokratičnih sindikatov izrazijo svoje interese. Še posebej pa je to pomembno za delavce v neformalnem sektorju, saj so le-ti najbolj izkoriščani in nezavarovani od vseh delavcev, njihov glavni cilj pa je golo preživetje. (Gallin 2001: 547)

3.2. OBLIKE ORGANIZIRANJA NEFORMALNEGA SEKTORJA

Po mnenju Gallina (2002: 3) je bil posledica globalizacije zlom ravnotežja moči med organiziranim delom in podjetništvom, na katerem je temeljil povojni družbeni konsenz. V ospredje so prišla transnacionalna podjetja, katerih moč je hitro rasla. To je imelo med drugim za posledico tudi čedalje večjo neenakost znotraj držav in tudi med njimi. Sindikalno gibanje je bilo v veliki meri nepripravljeno na te spremembe in ni bilo sposobno ponuditi ustreznih političnih odgovorov.

Hkrati je civilna družba ustanovila različne prostovoljne organizacije, nevladne organizacije, ki so skušale zadostiti zadevam javnega interesa deloma kot odgovor na družbene probleme, ki jih je prinesla globalizacija, deloma pa so se dotikala starih in še ne rešenih vprašanj. Nekatere od teh nevladnih organizacij so v mnogih pogledih naslednice družbenih organizacij starega delavskega gibanja v novi obliki. (Gallin 2002: 3, 2000: 5)

V času globalizacije državne meje v gospodarskem smislu izginjajo. V tej novi realnosti lahko kapital s svojo mobilnostjo uide omejitvam in pravilom družbe, ki veljajo znotraj tradicionalnih okvirov države. Menim, da so zato ravno države tiste, ki morajo poskrbeti za sprejem novih določil, ki bodo upoštevale takšne situacije. Zaradi vse lažjega izkoriščanja predvsem delavcev v neformalnem sektorju, je nujno potrebno njihovo organiziranje za zaščito lastnih pravic.

Kar velja za delavce na splošno, velja tudi za delavce v neformalnem sektorju: organizirali se bodo, kadarkoli bodo imeli možnost za to, in tudi najboljše bodo organizirani, če se bodo organizirali sami.

Obstajata dve poti organiziranja:

Prva pot je, da tradicionalni sindikat razširi svoje področje delovanja na neformalni sektor. Na ta način so nastala različna združenja delavcev po vsem svetu, ki združujejo na primer delavce na domu, delavce z lesom in ulične prodajalce. Državni sindikat lahko tako ustanovi posebno organizacijo za delavce v neformalnem sektorju. (Gallin 2001: 539).

Primer takega načina organiziranja so združenja uličnih trgovcev v večini afriških držav, v nekaterih primerih tudi delavcev na domu, ki so del državnih sindikalnih centrov in so tudi nastali z njihovo pomočjo. V Ugandi je sindikat delavcev v javnem sektorju začel organizirati ulične prodajalce in druge neformalne delavce zaradi ukinjanja javnih storitev, danes pa predstavljajo večino njegovega članstva. V Peruju so mnogi sindikati obstoječe konfederacije dejansko postali sindikati neformalnih delavcev, ker je večina gospodarstva postala neformalna. (Gallin 2002: 6-7)

Druga pot pa je ustanovitev novega posebnega sindikata z namenom, da organizira delavce v neformalnem sektorju. Na ta način so nastala posebna združenja, kot na primer SEWA⁹ (Self-Employed Women's Association - Združenje samozaposlenih žensk) v Indiji, ki predstavlja odličen primer takšnega organiziranja¹⁰ (Gallin 2001: 539). V njem so med drugim združene delavke na domu, ulične prodajalke, pobiralke papirja in druge zbirateljice reciklažnih odpadkov. (Gallin 2002: 7) Njegovo delovanje je podrobneje opisano v četrtem poglavju.

Podobno je organiziran tudi Sindikat samozaposlenih žensk SEWU (Self-Employed Women's Union) v Južni Afriki, ki je nastal leta 1993, v njem pa predstavljajo večino članic ulične prodajalke. (Internet 16)

Znan je tudi primer karibskih in filipinskih migrantov v Kanadi, ki se organizirajo s ciljem boljšega pravnega varstva in pridobitve državljanstva v tej državi. Podobno so se nekateri industrijski in obrtniški delavci na domu pridružili strukturam, podobnim sindikatom. Nekatere izmed teh organizacij so začele kot skupine za samopomoč,

⁹ Več podatkov o tej organizaciji je na www.sewa.org.

¹⁰ SEWA predstavlja eno najbolj učinkovitih združenj žensk v neformalnem sektorju, ki je iz nacionalnega nivoja preraslo na mednarodni nivo.

druge kot projekti, sponzorirani s strani razvojnih in dobrodelnih programov. Večino podpirajo tudi regionalna in mednarodna združenja ženskih in nevladnih organizacij. (Mills 2003: 51-2) Na podlagi teh ugotovitev lahko potrdim svojo tretjo hipotezo, da so v neformalnem sektorju začele nastajati različne oblike organiziranja kot oblike samopomoči.

Partnerstvo med sindikati in nevladnimi organizacijami je pomagalo organizirati delavce v neformalnem sektorju. Njihovo sodelovanje pa vpliva tudi na vladne politike v posamezni državi, saj imajo delavci tako večjo pogajalsko moč in s tem večje možnosti za uveljavitev svojih pravic.

3.3. ORGANIZIRANJE ŽENSK V NEFORMALNEM SEKTORJU

3.3.1. Značilnosti organiziranja žensk v neformalnem sektorju

Ženske so v neformalnem sektorju izredno izkoriščane in nezaščitene s strani države in drugih institucij. Da bi vsaj malo izboljšale svoj položaj in bile deležne istih pravic kot delavci in delavke v formalnem sektorju, se morajo povezati med seboj in organizirano delovati v smeri uveljavljanja svojih pravic. Le na ta način lahko učinkovito urejajo svoj položaj in se pogajajo z vlado in delodajalci.

Problematika spola je ena najstarejših nerešenih zadev. Ženska gibanja so se pojavila v zadnjih desetletjih in postala vse bolj vplivna, ker se vprašanje enakosti ni nikjer razrešilo: ne na delovnem mestu, ne v družbi, v nobeni državi in tudi v nobenem sindikatu ne. Ko pa govorimo o neformalnem sektorju, je to eno ključnih vprašanj organiziranja.

Problem, ki se pojavlja znotraj sindikalnega gibanja in ki močno vpliva na organiziranje žensk, je dejstvo, da so sindikati tradicionalno v domeni industrijskih delavcev, ki so večinoma moški (razen v tekstilni industriji). To okolje ni bilo ženskam prijazno in še vedno predstavlja oviro pri organiziranju ženske delovne sile.

Na tisoče sposobnih žensk tako ostaja brezposelnih v mnogih industrijah, ker imajo pri zaposlitvi prednost moški, ki se v kapitalističnem svetu, kjer je prisoten stalen strah pred izgubo formalnih delovnih mest, vsakodnevno borijo za ohranitev lastne zaposlitve in se tako nočejo ukvarjati s problemi žensk, saj bi jim le-te predstavljale zgolj dodatno konkurenco. Enostavno jih izključijo, ker imajo že tako dovolj težav z ohranjanjem lastnih delovnih mest in jim za vprašanje položaja ženske delovne sile ni mar.

V mnogih državah so bile ženske prisiljene ustanoviti svoje lastne sindikate, ker niso bile dobrodošle v že obstoječih sindikatih. To je slučaj še danes. Kot primer naj navedem Korejski ženski sindikat, ki je bil ustanovljen leta 1999, ker so bili obstoječi sindikati močno moško usmerjeni in njihovi konzervativni voditelji niso imeli posluha za težave delavk. Med drugim se sindikat bori za pravice občasnih, sezonskih in pogodbenih delavk, ki predstavljajo osnovo njegovega članstva. (Korean Women's Trade Union, povzeto po Gallin 2002: 5) Na podoben način so nastale tudi različne ženske organizacije, kot so GABRIELA, SEWA, SEWU in WIEGO¹¹. Ženske, ki so opravljale podobna dela, so se začele združevati in nastale so številne organizacije za samopomoč, ki ženskam med drugim nudijo informacije, svetovanje, izobraževanje in finančno pomoč. Tako so nastale različne organizacije samozaposlenih žensk, delavk na domu in uličnih prodajalk. Večinoma so neformalne, ker niso registrirane, v nasprotju z moškimi organizacijami, ki so večinoma formalne (Neuhouser, povzeto po Internet 4: 2), imajo ohlapno strukturo in so brez pisanih pravil.

Do organiziranja žensk v neformalnem sektorju je tako prišlo predvsem zaradi pomanjkanja pravne podpore in marketinških storitev. Ženske delavke na domu in ulične prodajalke so precej nevidne v očeh javnih ustvarjalcev politik. Vsaka pomoč, ki jo ženske mikro- in majhne podjetnice dobijo od lokalnih vlad, je zgolj občasna, količinsko omejena in negotova zaradi političnih sprememb in lokalnih volitev. Tudi aktivnosti nevladnih organizacij je zgolj nekaj in še te so finančno omejene. Mnoge od teh nevladnih organizacij so šele v fazi nastanka, njihovo članstvo je majhno, delovanje pa odmaknjeno od drugih ženskih in delavskih organizacij. Ko pa se bodo

¹¹ Več podatkov o teh organizacijah je na njihovih spletnih straneh: www.gabnet.org, www.sewa.org, www.wiego.org/textonly/membersewu.shtml, in www.wiego.org.

bolj razvile, bodo igrale ključno vlogo pri pridobivanju pravic do minimalne plače in socialne varnosti za neformalne delavke, kot na primer SEWA. (Esim 2000: 149)

Ženske organizacije v neformalnem sektorju so po naravi nefinančne. Obstajajo pa tudi neformalne finančne solidarnostne skupine po vsem svetu, ki imajo poleg svojih obstoječih mehanizmov vključene tudi mikrofinančne programe, ki so jih pripravile donatorske agencije ali mednarodne nevladne organizacije. Gre za skupinske garancije, ki omogočajo dostop do formalnih posojil vsem tistim, ki prej tega dostopa niso imeli. (Esim 2000: 140) Bistvo teh garancij je, da so posojila kolektivno zavarovana s strani cele skupine posojilojemalcev, tako da v primeru, da posameznik ne bi mogel vrniti posojila, člani skupine skupaj vrnejo posojilo. Na ta način deluje banka Grameen, ki nudi kredite najbolj revnim ljudem - predvsem ženskam - v ruralnem delu Bangladeša. Ti krediti so učinkovito sredstvo v boju proti revščini in služijo pospeševanju vsesplošnega razvoja ljudi, ki ravno zaradi revščine nimajo dostopa do formalnih posojil. Julija leta 2004 je bilo tako 3,7 milijonov posojilojemalcev, med njimi kar 96 % žensk! (Internet 5)

Solidarnostne skupine so zelo popularne med revnimi gospodinjstvi v mestih, ker omogočajo dostop do sredstev, ko so potrebne večje vsote denarja; njihove organizatorke so večinoma ženske. Te solidarnostne skupine (in kasneje tudi različne razvojne banke) so že zgodaj spoznale potrebo po nujenju svojih storitev ženskim majhnim in srednje velikim podjetjem. Številni programi po vsem svetu so bili tako namenjeni ali izključno ženskam ali pa so razvili mehanizme za doseg ženskih strank. (Esim 2000: 141)

Eno glavnih načel investiranja v mikropodjetja je povečevanje možnosti za zaposlitev žensk v neformalnem sektorju. Mikrokreditno financiranje je tako idealna strategija v boju proti revščini in za gospodarski razvoj. Večina mikrokreditnih programov je namenjena ženskam za investiranje v majhne projekte - znotraj gospodinjstev - za golo preživetje. Posojila so tipično kolektivno zavarovana s strani majhne skupine posojilojemalcev, za katere je pridobitev novih posojil odvisna od uspešnega povračila dolgov s strani cele skupine. To je še posebej pomembno za revno prebivalstvo, ki pri običajnih posojilih ne morejo zagotoviti njihovega vračila z lastnim premoženjem, ker ga nimajo. Različni mednarodni sponzorji se tako

zavzemajo za mikrokredite kot sredstvo za izboljšanje položaja žensk, kar vpliva na celoten razvoj države. (Mills 2003: 47)

V zadnjem desetletju so mikrofinančne storitve postale široko dostopne revnim in ženskam v državah v razvoju. Tudi različne posredniške finančne institucije so prišle do spoznanja, da se jim z ekonomskega stališča splača nuditi mikrokredite revnim in pa ženskam, prav zaradi principa solidarnostnih skupin in njihovih skupinskih garancij, ki zagotavljajo povračilo kredita. (Esim 2000: 141)

Najuspešnejši mikrofinančni programi s strani različnih razvojnih bank v državah v razvoju dosežejo več milijonov žensk. Zaradi svoje uspešnosti so se celo razširili in tudi razvili svoje institucije, tako da ponujajo ženskam še več in pa tudi boljših mikrofinančnih storitev. Ta uspeh je bil razlog, da so donatorske agencije, kot sta WB in IADB (InterAmerican Development Bank - *Medameriška razvojna banka*), začele investirati v mikrofinance. Ti programi se izvajajo preko javnih bank, vladnih ministrstev, ženskih skupin, lokalnih in mednarodnih nevladnih organizacij in donatorskih agencij. (Esim 2000: 141)

Organiziranje žensk v neformalnem sektorju je nujno potrebno, če želimo urediti njihov položaj in posledično tudi zmanjšati revščino v državah v razvoju. Ženske v okviru organizacij in solidarnostnih skupin ne tekmujejo več med seboj, temveč uspešno sodelujejo, kar se kaže v njihovi medsebojni izmenjavi nasvetov glede izdelkov in trgov. Delovni pogoji teh žensk se lahko izboljšajo ravno preko takih organizacij, ki jim dajejo glas in pogajalsko moč z oblastjo, dobavitelji in s kupci. (Esim 2000: 146)

Organizacije žensk mikropodjetnic potrebujejo pomoč s strani držav, lokalnih vlad in institucij za svoj obstoj, drugače se na dolgi rok ne bodo obnesle. Prav tako je pomembno, da mednarodni donatorji, mednarodne in nacionalne ženske skupine ter delavske organizacije vzpodbujajo razvoj ženskih nefinančnih gospodarskih skupin v neformalnem sektorju. (Esim 2000: 149)

Glede na vse povedano, lahko že na tem mestu potrdim svojo tretjo hipotezo, da so v neformalnem sektorju začele nastajati različne oblike organiziranja kot oblike

samopomoči. Pri svojem delovanju so zelo učinkovite, saj so razvile široko področje delovanja in na ta način nudijo podporo delavkam v neformalnem sektorju.

3.3.2. Vloga sindikatov za ženske v neformalnem sektorju

Zaradi vse večjega pritiska ženskih gibanj tako znotraj kot zunaj struktur sindikatov in glede na dejstvo, da ženske predstavljajo čedalje večji delež delovne sile, je v zadnjem času veliko sindikatov odprlo svoja vrata ženskam. To pomeni, da so sprejeli različne programe, s katerimi so pomaknili zahteve žensk na sam vrh pogajalskih izhodišč in s tem spremenili tudi ustaljene navade teh organizacij, tako da so postale bolj prijazne do žensk. (Gallin 2002: 5) Sindikati so se vse bolj začeli povezovati z ženskimi nevladnimi organizacijami z namenom boljše organiziranosti žensk in predstavljanja interesov delavk v neformalnem sektorju.

Kljub temu pa globalno gledano vodstvo sindikatov ostaja v rokah moških in oni ženske vidijo kot podrejene, saj naj bi bilo njihovo mesto v gospodinjstvu in drugih domačih obveznostih. V okviru sindikatov lahko tako moški celo škodujejo ženskam, ker se borijo za ohranitev moških privilegijev do polne zaposlitve, namesto da bi skušali razširiti varstvo na ženske, ki so zaposlene zgolj kot začasna ali nekvalificirana delovna sila. Nezmožnost sindikalnih institucij preseči lastno spolno razlikovanje ostaja vir šibkosti delavske solidarnosti in aktivizma po vsem svetu (Mills 2003: 52).

Tradicionalne oblike delavskih organizacij so tako z vidika žensk večinoma neprimerne, ker niso uspele vgraditi spolnega vidika v svoje strukture. Na primer: sindikati so bili organizirani tako, da so predstavljali delavca. In ravno to, da niso uspeli zaobjeti spolnega vidika, pomeni, da so nameravali predstavljati zgolj moške delavce. Ženske delavke so bile tako predstavljene zgolj preko svoje odvisnosti od moških delavcev. Zato so potrebne nove oblike organiziranja, ki se bodo lahko uspešno ukvarjala s problemi delavk, tako da bodo ponudila praktična in takojšnja dejanja na tem področju. (Elson in Pearson 1981: 164)

Zdaj so na vrsti tisti, ki snujejo politiko, jo izvajajo na mednarodni in državni ravni ter tisti, ki želijo aktivno vključiti ženske v razvoj. Najpomembnejši način pomoči je zagotovitev sredstev in informacij tistim organizacijam in aktivnostim, ki temeljijo na jasnem priznavanju obstoja spolne podrejenosti in ki skušajo razviti nove oblike združenj, preko katerih bodo lahko ženske same razvile elemente družbene identitete in ne več preko posredovanja moških. Take organizacije bolj kot karkoli drugega potrebujejo dostop do sredstev in varstvo pred neizbežnimi napadi tistih, ki jim je najbolj v interesu tako izkoriščanje žensk kot delavk kot tudi podrejenost žensk zaradi spola. (Elson in Pearson 1981: 166)

3.3.3. Ženske organizacije v neformalnem sektorju

Ženske v neformalnem sektorju se povezujejo v različna združenja in neformalne sindikate, ti pa naprej na mednarodni ravni v učinkovite organizacije, ki se zavzemajo za pravice in zaščito žensk v neformalnem sektorju. Pri svojem delovanju so izredno učinkovite in sodelujejo pri sprejemanju pomembnih resolucij in konvencij v okviru mednarodnih organizacij, kot je na primer ILO.

Ena prvih organizacij žensk v neformalnem sektorju je SEWA, ki se lahko pohvali z izredno učinkovitim delovanjem in jo lahko primerjamo s katerimkoli združenjem ali sindikatom v formalnem sektorju. Na začetku je bilo to nacionalno združenje, ki je preraslo v mednarodno organizacijo. Predstavlja sindikat, žensko gibanje in zadružno gibanje ob enem. Ustanovljena je bila leta 1972 v Ahmedabadu v Indiji in danes šteje že skoraj 700.000 članic. (Internet 6)

To združenje je ustanovilo široko infrastrukturo podpornih storitev za delavce v neformalnem sektorju, ki jo sestavljajo banka, ki ponuja mikrokredite, različni izobraževalni programi, zadružne prodajalne in storitveni sodelavci predvsem za področje zdravstva in gospodinjstva. Banka (Swashrayi Mahila Sewa Sahakari Bank)¹² je v lasti samozaposlenih žensk, ki so njene delničarke, delovanje banke pa usmerja Odbor delavk, ki je voljen. Banko strokovno vodijo ustrezni direktorji, ki

¹² Več informacij o njenem delovanju je na spletni strani <http://www.sewabank.org>

odgovarjajo Odboru. Gre za prvo tako banko, ki je bila ustanovljena že leta 1974 s 4.000 članicami, od katerih je vsaka prispevala deset indijskih rupij v skupno blagajno. Do danes se je aktivno članstvo povečalo že na 93.000. Banka nudi finančno podporo revnim, samozaposlenim ženskam, ki so skoraj vedno zadolžene, nimajo pa dostopa do formalnih posojil. S posojili lahko ženske utrdijo svoje podjetje, nudijo otrokom izobrazbo in uporabijo denar v zdravstvene namene. Ženske so tako ustvarile banko, ki služi njihovim potrebam in že tri desetletja jo zelo uspešno vodijo. (Internet 7)

SEWA nudi svojim članicam tudi različne storitve, kot so: zdravstveno varstvo, zavarovanje dela, pravno svetovanje in izobraževanje. Glede zdravstvenega varstva daje velik poudarek na izobraževanje glede ohranjanja zdravja in samega zdravljenja. Prav tako sodeluje z vladnimi ponudniki zdravstvenih storitev na področjih preventivnega cepljenja, načrtovanja družine, centrov prve pomoči in sodelovanja z javnimi bolnišnicami. Med drugim izobražuje lokalne ženske - večinoma tradicionalne zdravilke -, da postanejo zdravnice v svojih vaseh in naprej izobražujejo lokalno prebivalstvo. SEWA tako vzpodbuja zdravje s tem, da nudi dostop do izobraževanja in informacij glede zdravja. (Internet 8)

Mnogo novosti je organizacija vpeljala tudi na področju zavarovanja dela v neformalnem sektorju, saj različni dejavniki - naravni in človeški - pogosto vodijo v izgubo delovnega mesta, dohodka in same lastnine revnih delavskih družin. Tako je leta 1992 SEWA pripravila zavarovalno shemo, ki bi ženskam pomagala v času krize. V sodelovanju z nacionalnimi zavarovalnicami je dokazala, da lahko zavarovanje revnih ljudi vodijo ljudje sami, s tem, da se zanašajo na medsebojno pomoč. Vplačajo letno zavarovalno premijo, ki jih ščiti pred različnimi krizami. V to premijo je lahko vključeno tudi življenjsko zavarovanje za moža - vdovsko zavarovanje -, najpogosteje pa so pokriti naravna smrt ali smrt v primeru nesreče, naravne katastrofe, zdravstvo in materinske ugodnosti. (Internet 9)

Glede pravnih storitev ponuja SEWA že od vsega začetka pravno izobraževanje in podporo v sodnih primerih svojih članic. Ti primeri se navadno tičejo nadlegovanja policije in drugih lokalnih oblasti, odpuščanja in prekinitve dela ter poravnave v primeru poškodb pri delu in neizplačljivosti plač. (Internet 10)

Na področju izobraževanja je SEWA ustanovila lastno izobraževalno institucijo (SEWA Academy), ki je namenjena izobraževanju delavk. Poudarek je na samorazvoju delavke, da vzpodbudi in razvije svoje talente ter tako postane bolj samozavestna in si pridobi voditeljske lastnosti. Ta institucija je tudi sredstvo, s katerim SEWA povezuje svoje številne in različne članice. (Internet 11) Od njene ustanovitve je tako s svojim širokim delovanjem nudila pomoč in občutek varnosti mnogim milijonom žensk v neformalnem sektorju (Internet 12: 3). SEWA je aktivna tudi znotraj dveh mednarodnih mrež delavcev v neformalnem sektorju. Prva je StreetNet - Zveza uličnih prodajalcev -, druga pa je HomeNet, ki jo sestavljajo sindikati delavcev na domu. Poleg tega pa je vključena v različne mednarodne sindikalne federacije, kot je IUF. (Gallin 2002: 7 in Gallin 2001: 539)

Več državnih in mednarodnih združenj ter podpornih skupin na izobraževalnih ustanovah in v mednarodnih organizacijah je ustanovilo novo mrežo WIEGO (Women in Informal Employment Globalizing and Organizing), ki deluje na različnih področjih, kot so raziskave, predlogi politik in gradnja koalicij. Ustanovljena je bila leta 1997 in je ena največjih mednarodnih mrež posameznikov - predvsem posameznic - iz sindikatov, nevladnih organizacij, akademskih institucij in mednarodnih razvojnih agencij, ki se ukvarjajo z izboljšanjem pogojev in položaja žensk v neformalnem sektorju svetovnega gospodarstva preko boljših statistik, raziskav, programov, politik in organizacije. Že samo ime organizacije poudarja dve temeljni zadevi: ženske v neformalnem sektorju so del svetovnega gospodarstva in ženske se morajo organizirati na lokalnem in mednarodnem nivoju, da bi učinkovito odgovorile na nove možnosti in omejitve, ki so povezane s svetovno trgovino in z investicijami. Delovni program organizacije WIEGO sestoji iz petih glavnih področij, ki pokrivajo: urbane politike, svetovna tržišča, socialno varnost, statistike ter organizacijo in zastopanje. V okviru urbanih politik se WIEGO zavzema za širjenje različnih storitev v prid uličnim prodajalkam ter za širitev njihove organizacije in njihovo zastopanost pri izdelavi urbanih načrtov. Namen programskega področja za svetovna tržišča je analiza učinkov globalizacije in liberalizacije trgovine na ženske proizvajalke in delavke, da bi zmanjšali njune negativne učinke in izkoristili nove gospodarske priložnosti - na primer z uporabo novih informacijskih tehnologij, ki ženske neposredno povežejo z regionalnimi in mednarodnimi tržišči. Program sodeluje z organizacijo SEWA pri vzpostavitvi Ženskega trgovinskega centra, ki bo

pomagal ženskam s podeželja v Indiji pri širjenju prodaje njihovih izdelkov. Ker večina delavk nima dostopa do formalnih sistemov socialne varnosti, je razvila poseben program, ki vzpodbuja inovativne pristope k reševanju tega problema, kot je mikrozavarovanje, ki nudi socialno varstvo ženskam v neformalnem sektorju. Prav tako je ena njenih zelo pomembnih dejavnosti zbiranje statističnih podatkov o delavkah v neformalnem sektorju. Pomanjkanje teh podatkov vodi namreč v nevidnost delavcev. WIEGO se ukvarja z organiziranjem in zastopanjem žensk v neformalnem sektorju. Vključuje že obstoječe ženske delavske organizacije; nekatere izmed njih so mednarodne mreže kot sta StreetNet in HomeNet, druge pa nacionalni sindikati kot sta SEWA in SEWU. Nekateri sindikati, ki sodelujejo v WIEGO, so člani nacionalnih sindikalnih centrov znotraj svojih držav, nekateri pa so priključeni vsaj eni mednarodni sindikalni federaciji. Organizacije znotraj WIEGO – predvsem SEWA in HomeNet – so sodelovale z mednarodnim sindikalnim gibanjem pri zagotovitvi sprejema Konvencije o delu na domu organizacije ILO iz leta 1996 (C177). Eden od programov WIEGO podpira organiziranje delavk v neformalnem zaposlovanju tudi na mednarodnem nivoju; v ta namen sodeluje z različnimi mednarodnimi organizacijami in njihovo skupno delo vpliva na notranje politike posameznih držav pri sprejemanju določb, ki urejajo položaj delavk v neformalnem sektorju. (Internet 13, 14 in 15, Gallin 2002: 8 in CAW 2001: 9-10)

SEWU (Self-Employed Women's Union – Sindikat samozaposlenih žensk) je vodilni sindikat znotraj StreetNet in se je priključil UNI (Union Network International – Mednarodna mreža sindikatov), ki je mednarodna federacija trgovcev (Gallin 2002: 7). Ima podoben sistem delovanja kot SEWA in želi organizirati ženske v neformalnem sektorju (Internet 16).

GABRIELA (General Assembly Binding Women for Reforms, Integrity, Equality, Leadership and Action) je najstarejša in največja filipinska zveza več kot 200 ženskih organizacij, ki se zavzema za reforme, integriteto, enakost, vodstvo in dejanje - kar se odraža v samem imenu. Ime Gabriela predstavlja tudi spomin na eno prvih in neustrašnih poveljnic na Filipinih, ki je vodila najdaljšo serijo uspešnih odporov proti Španskim kolonizatorjem v 18. stoletju, Gabrielo Silang. (Internet 17)

Gre za mednarodno žensko gibanje, ki se bori proti dominaciji transnacionalnih podjetij in ameriškega imperializma. Njen namen je "... izobraziti, organizirati in mobilizirati ženske za odpravo vseh oblik zatiranja žensk ... in utrditi organizirano moč žensk za politično akcijo." (Mitter 1986: 77-8)

Znotraj nje deluje tudi Gabriela Network (GABNet), ki je največja in najstarejša ameriško-filipinska ženska solidarnostna organizacija iz Združenih držav Amerike. Ustanovljena je bila leta 1989, ukvarja pa se z različnimi odločitvami ZDA, ki vplivajo na ženske filipinskega porekla. Poleg povezovanja, organiziranja in izobraževanja žensk se ukvarja tudi z zadevami, ki so povezane s trgovino z ženskami, z globalizacijo, vojsko, izvozom dela in ostalimi programi strukturnega prilagajanja, ki sta jih določili mednarodni finančni agenciji WB in IMF. (Internet 17)

Mnoge organizacije so se tako uspešno lotile reševanja problemov žensk v neformalnem sektorju. Do potankosti so razvile učinkovite sisteme pomoči na različnih področjih delovanja, ki pomagajo ženskam pri iskanju in zagotavljanju boljšega življenja tako zanje kot za njihove družine. Kot take predstavljajo popolnoma enakovreden sistem organizacijam v formalnem sektorju. Na podlagi ugotovljenega lahko potrdim svojo tretjo hipotezo, da so v neformalnem sektorju, ki ni deležen ugodnosti formalnega sektorja, začele nastajati različne oblike organiziranja kot oblike samopomoči.

V naslednjem podpoglavju se bom lotila samega pomena povezovanja sindikatov na mednarodni ravni, saj je to izredno pomembno za lažje in učinkovitejše uresničevanje njihovih zastavljenih ciljev. Z mednarodnim sodelovanjem imajo neformalni delavci večji vpliv na urejanje svojega položaja znotraj posameznih držav.

3.4. DRŽAVNA IN MEDNARODNA RAVEN SINDIKATOV

Organiziranje delavcev poteka na lokalni, državni in mednarodni ravni. S povezovanjem lokalnih združenj oziroma skupin za samopomoč delavcev se na državni ravni oblikujejo sindikati, ki ščitijo in uveljavljajo pravice delavcev, ob enem pa so enakovreden partner v pogajanjih z vlado in delodajalci.

Sindikati igrajo eno glavnih vlog pri zagotavljanju spodobnega dela, ki je eden od temeljev trajnostnega razvoja, vključuje pa tudi varstvo pri delu in zaščito zdravja. S svojim delovanjem lahko zmanjšajo tudi diskriminacijo med moškimi in ženskami. (Internet 18 in Walton 2004: 3) Prav tako voditelji sindikatov poudarjajo, da je spodobno delo najmočnejše orodje, ki ga svetovni voditelji lahko uporabijo pri izvajanju učinkovitih ukrepov zoper revščino (Internet 19). Tako je za učinkovito delovanje sindikatov pomembno njihovo mednarodno povezovanje in sodelovanje v okviru mednarodnih organizacij, kot je ILO. Čeprav konvencije in priporočila te organizacije niso nujno zavezujoča, lahko pomembno vplivajo na politike v posamezni državi predvsem glede zagotavljanja pravice do združevanja, ki je ena osnovnih človekovih pravic, in pravice do kolektivnega pogajanja (CAW 2001: 2).

Še posebej pomembno je za delavce v neformalnem sektorju, ki so najbolj ranljivi in izkoriščani, da imajo svojega predstavnika v državnih sindikatih in v ILO ter drugih mednarodnih institucijah, kot je Mednarodna federacija sindikatov (CAW 2001: 1-2). Menim, da bodo le na ta način lahko učinkovito zastopali svoje interese in si izborili enakopraven položaj kot delavci v formalnem sektorju. V ta namen pa je potrebno pravno urediti položaj delavcev v neformalnem sektorju in sicer s povezovanjem delavcev v sindikate in s pogajanjem z delodajalci, vlado in drugimi institucijami.

Organizacije delavcev v neformalnem sektorju se tako povezujejo z organizacijami drugih držav na mednarodni ravni. Na ta način so nastale različne mednarodne organizacije, ki združujejo delavce s posameznih področij.

HomeNet je mednarodna zveza sindikatov, ki povezujejo delavce na domu in vzpodbuja razvoj novih organizacij. Pomembno vlogo je igrala pri sprejemanju Konvencije o delu na domu organizacije ILO leta 1996 skupaj z nacionalnimi in mednarodnimi sindikalnimi organizacijami (CAW 2001: 9).

StreetNet je zveza uličnih prodajalcev in prodajalcev na trgih, ki vključuje organizacijske oziroma podporne skupine iz enajstih držav. Ustanovljena je bila leta 1995 in ob prvem srečanju je sprejela mednarodno deklaracijo o pravicah uličnih prodajalcev (Belagiojska deklaracija). (CAW 2001: 9 in Gallin 2001: 539)

Še bolj globalna je IUF (International Union Federation - Mednarodna federacija sindikatov), v katero so povezane mednarodne organizacije različnih delavcev, ter ICFTU (International Confederation of Free Trade Unions - Mednarodna konfederacija svobodnih sindikatov), ki je največja sindikalna organizacija na svetu. Združuje 148 milijonov delavcev v 234 pridruženih organizacijah v 152 državah in teritorijih. (Internet 20).

Za enkrat delavci v neformalnem sektorju še nimajo svojih predstavnikov v institucijah in organizacijah delavskega gibanja. Čeprav posamezni sindikati organizirajo delavce v neformalnem sektorju, pa še vedno niso vključeni v strukture na državni ravni. Podobno je tudi na mednarodni ravni. Znotraj struktur ILO delavci v neformalnem sektorju še vedno nimajo svojih predstavnikov, kljub vsem naporom te organizacije, da bi čimbolj postavila v pravni okvir njihovo delovanje.

Mnoge mednarodne institucije lahko na mednarodnem področju pomagajo pri urejanju neformalnega sektorja. Po predlogu Gallina (2001: 545) bi tako ILO lahko ustanovila poseben oddelek za delavce v neformalnem sektorju, po možnosti kar znotraj Urada za aktivnosti delavcev. Tako bi imela vlogo posrednika pri uveljavljanju in zagotavljanju pravic delavcev v neformalnem sektorju – kjer ne smemo pozabiti, da so pravice delavcev pravzaprav človekove pravice. Znotraj nje bi potekali pogovori med sindikalnimi organizacijami vključno z organizacijami delavcev v neformalnem sektorju glede razvoja sistemov socialnega varstva, s katerimi bi zagotovili socialno varstvo za vse delavce.

Pri reševanju položaja neformalnih delavcev igrajo tako poleg sindikatov pomembno vlogo tudi mednarodne institucije, ki lahko s svojimi priporočili, konvencijami in z različnimi programi pomembno vplivajo na notranje politike posameznih držav. Na ta način pomagajo pri reševanju položaja delavcev in predvsem delavk v neformalnem sektorju. V naslednjem podpoglavju se bom tako ukvarjala z vplivom mednarodnih institucij na neformalni sektor in z njihovimi programi, podala pa bom tudi predloge za reševanje in izboljšanje položaja vseh delavcev v neformalnem sektorju.

3.5. VLOGA MEDNARODNIH INSTITUCIJ

Na delovanje neformalnega sektorja pomembno vplivajo mnoge mednarodne institucije, kot so ILO, WB, IMF in WTO (World Trade Organisation - Mednarodna trgovinska organizacija).

ILO, ki je ena glavnih mednarodnih organizacij, ki se ukvarja z delavci in njihovimi pravicami (njen pomen in vpliv je opisan v prejšnjem podpoglavju), mora tako priznati organizacije delavcev v neformalnem sektorju (med njimi predvsem organizacije žensk, saj so te med delavci v neformalnem sektorju najbolj ogrožene) kot legitimne delavske organizacije (CAW 2001: 2) z namenom izboljšanja njihovega položaja. Prav tako naj pomaga pri samoorganizaciji delavcev v neformalnem sektorju.

WB in IMF sta pomembno vplivala na rast in razvoj neformalnega sektorja z zahtevanimi strukturnimi spremembami, ki so bile predpogoj za odobritev posojil državam v razvoju. Zdaj pa zaradi vse večjega števila delavcev v neformalnem sektorju in z namenom izboljšanja njihovega položaja daje WB kredite državam v razvoju za privabljanje tujih investicij in s tem za pospeševanje razvoja gospodarstva ter za ustvarjanje novih delovnih mest. Zaveda se namreč, da "iskanje zaposlitve v neformalnem sektorju izboljša možnosti preživetja najbolj revnih ljudi" (Internet 12: 2). V okviru razvojnih programov - za vsako državo posebej - so na prvem mestu investicije v infrastrukturo, rast majhnih podjetij in izobraževanje. Da bi privabili privatne investitorje, je najprej potrebno povečati sposobnosti lokalnih vlad, da nudijo transparentne in učinkovite storitve privatnemu sektorju preko posodobljene administracije, avtomatizacije poslovnih transakcij in informacij ter preko komunikacijske tehnologije. (Internet 21)

WB vzpodbuja razvoj neformalnega sektorja s podpiranjem mikro- in majhnega podjetništva tako finančno kot tudi strokovno z različnimi programi. Tako v okviru WB deluje IFC (International Finance Corporation - Mednarodna finančna korporacija), ki vse tesneje sodeluje z glavnimi svetovnimi organizacijami, ki vzpodbujajo razvoj malega podjetništva, ustanovila pa je tudi Oddelek za majhna in srednje velika podjetja. Prav tako se WB zavzema za razvoj t.i. revnega trga (ang.

poor market) v okviru programa za zmanjševanje revščine, kar pomeni pomoč revnim ljudem pri dostopu do trga in s tem vzpodbujanje rasti in produktivnosti. S svojimi programi nudi neformalnemu sektorju dostop do kapitala, opreme in učinkovitega upravljanja. Značilno za neformalni sektor je slabo poznavanje trga in ponudbe, slaba organiziranost, kar zmanjšuje produktivnost, konkurenčnost in rast. Njeni programi nudijo učenje podjetništva majhnim podjetnikom kar preko lokalnih univerz, kjer jim je na voljo tudi svetovanje. (Internet 22)

ICFTU poziva WB in IMF k bolj učinkoviti vlogi pri urejanju delavskega vprašanja. V ta namen ju poziva, naj bolj sodelujeta še z drugimi mednarodnimi organizacijami (predvsem z ILO in ostalimi telesi OZN) in naj opustita svojo trdno podporo liberalizaciji trga in fleksibilnosti trga dela (Internet 20), ki v državah v razvoju ne moreta voditi v hitro gospodarsko rast zaradi pomanjkanja pravne in institucionalne podlage, ki sta predpogoj za njun uspeh. V teh državah namreč ni učinkovitega pravnega sistema, stabilne valute, razvite infrastrukture ter bančnega in kreditnega sistema - zato so trgi v državah v razvoju večinoma nepopolni. (Todaro 1996: 54) ICFTU opozarja, da neovirane politike prostega trga ne bodo pripeljale do zmanjšanja revščine. Tudi sama WB priznava, da hitra rast gospodarstva ni dovolj za zmanjšanje revščine ter poudarja, da če ne bomo posvetili dovolj pozornosti stopnji zaposlenosti, plačam in socialni varnosti, ne bomo mogli zmanjšati revščine. ICFTU tudi poziva WB in IMF naj odpišeta dolgove najrevnejšim državam, ki spoštujejo človekove pravice, saj bosta tako najbolj prispevala k zmanjšanju revščine. (Internet 20)

Države so medsebojno čedalje bolj povezane in gospodarske spremembe v vodilnih gospodarstvih imajo lahko močne posledice na preostali svet. WTO ima na področju mednarodne trgovine in s tem posledično na področju zaposlovanja ter na splošno blaginje držav v razvoju pomembno vlogo. Čeprav so odločitve znotraj WTO sprejete na podlagi konsenza, imajo zaradi slabše gospodarske moči države v razvoju slabši pogajalski položaj. Ne smemo prezreti dejstva, da so glavna pravila v mednarodni trgovini nepravilna in imajo neenakomeren učinek na bogate in revne. Še vedno obstajajo pomembne trgovinske omejitve v sektorjih, ki so ključnega pomena za države v razvoju. Protekcionizem na področju kmetijstva je tako ena glavnih ovir pri zmanjševanju revščine. Prav tako je malo pozornosti posvečene pomoči državam v razvoju pri izvajanju zahtevanih strukturnih gospodarskih sprememb. WTO lahko

veliko naredi na področju delavskih pravic. Države tako ne bi smele na račun omejevanja delavskih pravic povečevati svoje konkurenčnosti. Na žalost pa je to današnja realnost. Predvsem gre tu za izkoriščanje žensk v prostotrgovinskih oziroma izvozno usmerjenih področjih v državah v razvoju (Internet 23), ki se je v zadnjem času močno razširila. To izkoriščanje vključuje nizke plače, ustrahovanje delavcev, ki se želijo organizirati, nasilje in spolno nadlegovanje. Zato menim, da bi mednarodne organizacije, sindikati in delodajalci morali delati skupaj na področju učinkovitih mednarodnih politik, ki bi vzpodbujale spodobno delo, investicije in trgovino tako znotraj izvozno usmerjenih področij kot tudi bolj splošno v sistemu globalne proizvodnje. Te politike bi se ukvarjale s standardi dela, ki jih morajo nujno podpirati glavne mednarodne organizacije, kot sta WTO in ILO; v okviru slednje so vse države članice leta 1998 sprejele Deklaracijo o temeljnih principih in pravicah na delu, ki izraža zavezanost vlad, delodajalcev in delavskih organizacij k vzdrževanju temeljnih delavskih pravic, ki med drugim vključujejo pravico do združevanja in kolektivnega pogajanja ter odpravo diskriminacije na področju zaposlovanja. (Internet 24: 1-3)

Dostojno delo gradi temelj človekovega dostojanstva, zato mora biti dosegljivo vsakomur. Vključuje polno zaposlitev, socialno varstvo, temeljne pravice na delu in socialni dialog. Vse mednarodne organizacije, ki se ukvarjajo s pravicami delavcev, bi morale slediti temu cilju. WTO že od svojega nastanka meni, da morajo vsi odnosi na področju trgovine in gospodarskega prizadevanja stremeti k zviševanju življenjskega standarda, zagotoviti polno zaposlitev in s tem tudi rast realnih dohodkov in učinkovitega povpraševanja. WTO vzpodbuja širjenje trgovine in tako posledično ustvarjanje zaposlovanja. (Internet 24: 4-5)

Zaradi pomembnega vpliva mednarodnih institucij na delovanje neformalnega sektorja menim, da bi globalno lahko deloval nek forum, kjer bi se redno sestajali WB, IMF, WTO in ILO ter se dogovarjali o posameznih predlogih, reševali probleme migracij, globalizacije na splošno, spolne neenakosti, strukturnega prilagajanja in globalno skušali zagotoviti varstvo vseh delavcev. Na ta način bi se institucije sporazumele o ključnih vprašanjih, se med seboj povezale ter s skupnim delovanjem prispevale k boljšemu položaju delavcev na splošno in še posebej v neformalnem sektorju. Tako bi lahko zagotovile spoštovanje pravic delavcev, zaposlovanje in posledično blaginjo v državah v razvoju.

4. SKLEP

Vloga žensk v državah v razvoju se spreminja. Iz zgolj reproduktivne vloge ter skrbi za družino in gospodinjstvo se znotraj tradicionalno patriarhalnih družb preobraža v aktivno vlogo delavk in uspešnih podjetnic. Različne družbeno-gospodarske spremembe in vse večja revščina so povzročile množično iskanje plačanega dela žensk, s katerim bi si pomagale zagotoviti preživetje ter tudi preživetje cele družine. Na podlagi ugotovitev prvega poglavja lahko potrdim svojo prvo hipotezo, da se ženske - naj bodo mestne ženske z že neko vrsto zaposlitve v formalnem sektorju ali pa ženske s podeželja - odločijo za neko obliko plačanega dela v neformalnem sektorju z namenom samega preživetja. Potrdim lahko tudi drugo hipotezo, saj so zaradi upadanja že tako omejenih zaposlitvenih možnosti v okviru formalnega sektorja ter boljše združljivosti z domačim neplačanim gospodinjskim delom ženske našle možnost za zaposlitev oziroma plačano delo v neformalnem sektorju. Neformalni sektor tako ponuja možnost za zaposlitev vsem, ki teh možnosti v formalnem sektorju nimajo. Stopnja zaposlenosti žensk v neformalnem sektorju narašča, prav tako pa se povečuje količina poceni izdelkov in storitev, kar je še posebej pomembno za revne ljudi. Tudi položaj žensk v družbi se z zaposlitvijo izboljšuje, saj postajajo vse bolj samostojne. Dobijo vsaj neko možnost odločanja o lastnem življenju, lahko si tudi privoščijo, kupijo kaj, kar so si vedno želele. Dobijo (res da omejeno) svobodo, neodvisnost in čeprav se ranljivost s to "svobodo" povečuje, jim pomeni veliko. Seveda pa lahko to ranljivost presežejo s skupnim povezovanjem v združenja, organizacije in si na ta način pomagajo med seboj. Solidarnost med ženskami se tako poveča. Vez med njimi postaja močnejša in veliko bolj učinkovita na področju urejanja ženske problematike in s tem njihovega položaja v družbi kot katerakoli druga oblika povezovanja (stranke, sindikati). Glavni cilj je izboljšanje položaja žensk, saj se s tem izboljša tudi položaj družbe kot take. Šele takrat sta resnično možna razvoj in blaginja vseh ljudi. Je pa to počasen proces in spremembe ne morejo nastopiti v nekaj desetletjih. Zato je še toliko bolj pomembno, da se spremembe začnejo odvijati že danes.

Ne smejo pa nas ti relativno omejeni prispevki neformalnega sektorja zavesti, saj so ženske tu popolnoma nezaščitene in močno izkoriščane kot delavke. Državne zakonodaje namreč ne urejajo delovanja neformalnega sektorja in pravic delavcev v

njem, še manj pa žensk. Mnoga transnacionalna podjetja so tako izkoristila neurejene gospodarske razmere v državah v razvoju in začela zaposlovati ženske kot poceni delovno silo s pretvezo, da so za tovrstna dela bolj primerne kot moški. Seveda so pri tem izkoristila že zasidrano idejo o ženskah, da so spretne, pridne delavke, ki se težko utrudijo in so tako primerne za težaško delo, ki mnogokrat traja tudi do dvanajst ur na dan. Prav tako veljajo ženske za precej fleksibilno delovno silo, ki sama izstopi s trga delovne sile, ko se poročijo ali pa so noseče. To je v prid tudi transnacionalnim podjetjem, ker jim ni potrebno množično odpuščati delavcev, ko se proizvodnja zmanjša.

Transnacionalna podjetja predstavljajo poseben primer zaposlovanja, saj kljub sicer formalni zaposlitvi delavci - oziroma delavke, ker predstavljajo ženske večino delavcev - nimajo praktično nobenih pravic in so tako bližje delavcem v neformalnem sektorju. Mnogokrat tudi države same podpirajo omejevanje pravic delavcev, da privabijo tuje investicije in s tem transnacionalna podjetja v posebna za to opredeljena področja, ki so izvzeta iz nacionalne zakonodaje. Ne zavedajo pa se, da takšno izkoriščanje delavcev škoduje celotnemu razvoju države, saj pogloblja revščino. Prav tako transnacionalna podjetja z decentralizacijo proizvodnje in s pogodbenostjo praktično vseh aktivnosti pomembno vplivajo na rast neformalnega sektorja. Odnos delavec-delodajalec se tako spreminja, saj mnogokrat nimamo več klasičnih delovnih mest. Proizvodnja se širi na delo na domu in ulične prodajalce, ki so prav tako odmaknjeni od zakonodajnih predpisov. Za zaščito njihovih pravic je nujno potrebna zakonska ureditev neformalnega sektorja. Sami pa si lahko najbolj uspešno pomagajo s povezovanjem v različne skupine, združenja in organizacije.

Bolj uspešno je delovanje žensk v neformalnem sektorju kot mikro- in majhnih podjetnic. Morda res ne morejo spremeniti spolnih neenakopravnosti, lahko pa s svojim delovanjem vplivajo na trenutne gospodarske, politične in zakonodajne realnosti, ki omejujejo njihove dobičkonosne aktivnosti. Tako okolje pa lahko služi za dvigovanje zavesti, izmenjavo izkušenj med ženskami, predvsem pa bodo na dolgi rok pridobile večjo moč pri sprejemanju različnih politik.

Še posebej pomembno je povezovanje žensk v neformalnem sektorju, ker predstavljajo najbolj izkoriščano in nezaščiteno delovno sili. Povezovati se morajo

tako na lokalni, državni in tudi mednarodni ravni. Le tako bodo lahko uspešno zastopale svoje interese kot delavke in uveljavljale svoje pravice. Z organiziranostjo lahko presežejo tudi podrejenost moškim in kot enakovreden partner sodelujejo pri pogajanjih z državo, delodajalci, s sindikati in z mednarodnimi institucijami ter sodelujejo pri ustvarjanju kvalitetnih programov za urejanje neformalnega sektorja. V ta namen je nastalo več izredno uspešnih organizacij, kot sta SEWA in WIEGO, ki predstavljata vzor za nadaljnje združevanje žensk in učinkovito reševanje njihovega vprašanja. Tako lahko potrdim tudi tretjo hipotezo, da so v neformalnem sektorju začele nastajati oblike organiziranja žensk kot oblike samopomoči. Njihovo široko delovanje lahko brez zadržkov primerjamo z uspešnimi organizacijami v okviru formalnega sektorja.

Pomembno vlogo imajo pri tem tudi države same, ki morajo zaščititi vse svoje državljane pred izkoriščanjem in zlorabami. V ta namen je potrebno sprejeti različne zakonodajne ukrepe, ki bodo ščitili ženske in jim zagotavljali iste pogoje in pravice kot ostalim delavcem. Potrebno je sodelovanje vseh akterjev v neformalnem sektorju, saj lahko le s skupno močjo uredijo položaj neformalnega sektorja in mu priznajo pomembno vlogo v svetovnem gospodarstvu - torej, enakopraven položaj s formalnim sektorjem.

Prav tako igrajo pomembno vlogo pri urejanju neformalnega sektorja mednarodne organizacije, ki vsaka na svoj način lahko prispeva k izboljšanju položaja delavcev v njem. WB in IMF naj ne zagovarjata liberalizacije trga in fleksibilnosti delovne sile za vsako ceno. Kot se je izkazalo, njune zahteve niso vodile v zmanjševanje revščine, temveč ravno nasprotno; imele so hude posledice za samo gospodarstvo držav v razvoju. Zdaj lahko s finančnimi investicijami podpirata razvoj neformalnega sektorja in še posebej mikropodjetništva, ki je ena glavnih in najbolj uspešnih načinov zaposlovanja žensk znotraj neformalnega sektorja. Poleg finančne pomoči lahko mednarodne organizacije nudijo tudi pravno pomoč pri urejanju neformalnega sektorja. Tudi ILO lahko s svojimi priporočili in konvencijami močno vpliva na notranjo zakonodajo posameznih držav na področju zaposlovanja in tudi pomaga pri njihovem vključevanju v notranjo zakonodajo držav v razvoju.

Pravica do zaposlitve je ena od človekovih pravic in dostojno delo predstavlja temelj človekovega dostojanstva, zato mora biti dosegljivo vsakomur. V ta namen je potrebno spreminjati mišljenje velekapitalistov, da ne bodo več v imenu višjega dobička tako brezvestno izkoriščali najbolj revne in jih pehali v še večjo bedo. Prav tako morajo ustvarjalci politik v državah v razvoju nehati gledati na ženske kot na manjvredne in jih sprejeti kot sebi enakovredne. S spoštovanjem človekovih pravic in z zakonsko prepovedjo spolne - in tudi drugih oblik - diskriminacije lahko družba sama prispeva h gospodarski rasti in razvoju.

5. LITERATURA

A/54/227: (1999) World Survey on the Role of Women in Development: Globalization, Gender and Work. Report of the Secretary-General.

Bandarage, Asoka (1997) *Women, Population and Global Crisis: Political-Economic Analysis*. London in New Jersey: Zed Books Ltd.

Baruah, Bipasha (2002) "What are Effective Ways for Organizing Women Informal Sector Workers?". Resource Net, Friday File, Vol.o (2002) No. 78,

➤ http://www.siyanda.org/static/baruah_workers.htm (23.3.2004)

Bennholdt-Thomsen, Veronika (1981) Subsistence Production and Extended Reproduction. V Kate Young, Carol Wolkowitz in Roslyn McCullagh (ur.) *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in International Perspective*, 16-29. London: CSE Books.

Carr, Marilyn in Martha Alter Chen (2002) "Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor". Geneva: International Labour Office, Employment Sector, Working Paper on the Informal Economy, No.2002/1.

Chen, Martha, Jennefer Sebstad in Lesley O'Connell (1999) Counting the Invisible Workforce: The Case of Homebased Workers. *World Development* 27(3), 603-10.

Chen, Martha Alter, Renana Jhabvala in Frances Lund (2002) "Supporting Workers in the Informal Economy: A Policy Framework". Geneva: International Labour Office, Employment Sector, Working Paper on the Informal Economy, No.2002/2.

Committee for Asian Women (CAW) (2001) "Our Voices will be heard - Organizing, Lobbying and Advocacy". Bangkok: Committee for Asian Women and HomeNet, Report of The Regional Workshop on Women Workers in Informal Sector.

Desai, Manisha (2002) Transnational Solidarity: Women's Agency, Structural Adjustment, and Globalization. V Nancy A. Naples in Manisha Desai (ur.) *Women's Activism and Globalization: Linking Local Struggles and Transnational Politics*, 15-33. New York in London: Routledge.

Elson, Diane in Ruth Pearson (1981) The Subordination of Women and the Internationalisation of Factory Production. V Kate Young, Carol Wolkowitz in Roslyn McCullagh (ur.) *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in International Perspective*, 144-66. London: CSE Books.

Esim, Simel (2000) Solidarity in Isolation: Urban Informal Sector Women's economic Organizations in Turkey. *Middle Eastern Studies* 36(1), 140-152.

Fine, Ben (1992) *Women's Employment and the Capitalist Family*. London in New York: Routledge.

Gallaway, Julie H. in Alexandra Bernasek (2002) Gender and Informal Sector Employment in Indonesia. *Journal of Economic Issues* 36(2), 313-21.

Gallin, Dan (2000) Trade Unions and NGOs: A Necessary Partnership for Social Development. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).

Gallin, Dan (2001) *Propositions on Trade Unions and Informal Employment in Times of Globalisation*. Oxford: Blackwell Publishers.

Gallin, Dan (2002) "Organising in the Informal Economy". Global Labour Institute,
➤ http://www.wiego.org/papers/lab_ed.doc (23.3.2004)

Ikoja-Odongo Jr., R. (2002) Insights into the Information Needs of Women in the Informal Sector in Uganda. *South African Journal of Library & Information Science* 68(1), 39-53.

ILO/C177/Home Work Convention (1996) = Konvencija o delu na domu 1996

- <http://www.ilo.org/ilolex/english/cvlist.htm> (20.9.2005)

ILO/R184/Home Work Recommendation (1996) = Priporočilo glede dela na domu 1996

- <http://www.ilo.org/ilolex/english/reclist.htm> (20.9.2005)

International Labour Office (ILO)/Trade Unions Internationals (TUIS) (1999) *Trade Unions and the Informal Sector: Towards a Comprehensive Strategy*. ILO reference BP/TUIS/99. Geneva: International Labour Organization/Bureau for Workers' Affairs

Khotkina, Z. (2001) Female Unemployment and Informal Employment in Russia. *Problems of Economic Transition* 43(9), 22-33.

Košak, Maja (1983) "Vpliv relokalije industrijske proizvodnje, ki zaposluje žensko delovno silo, na razvoj dežel v razvoju". Ljubljana: Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju (CPSDVR), Poročilo o delu za leto 1983.

Košak, Maja (1986) Ženske v deželah v razvoju. V Maca Jogan et al. (ur.) *Ženske in diskriminacija*, 104-13. Ljubljana: Delavska enotnost.

Mackintosh, Maureen (1981) Gender and Economics: The Sexual Division of Labour and the Subordination of Women. V Kate Young, Carol Wolkowitz in Roslyn McCullagh (ur.) *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in International Perspective*, 1-15. London: CSE Books.

Maher, Vanessa (1981) Work, Consumption and Authority within the Household: A Moroccan Case. V Kate Young, Carol Wolkowitz in Roslyn McCullagh (ur.) *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in International Perspective*, 69-87. London: CSE Books.

McKeever, Matthew (1998) Reproduced Inequality: Participation and Success in the South African Informal Economy. *Social Forces* 76(4), 1209-41.

Mills, Mary Beth (2003) Gender and Inequality in the Global Labor Force. *Annual Review Anthropology* 32, 41-62.

Mitter, Swasti (1986) *Common Fate, Common Bond: Women in the Global Economy*. London: Pluto Press Limited.

Molyneux, Maxine (1981) Women in Socialist Societies. V Kate Young, Carol Wolkowitz in Roslyn McCullagh (ur.) *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in International Perspective*, 167-202. London: CSE Books.

Pick, William M., Mary H. Ross in Yasmin Dada (2002) The Reproductive and Occupational Health of Women Street Vendors in Johannesburg, South Africa. *Social Science & Medicine* 54, 193-204.

Pustavrh, Karmen (1993) *Profesionalizacija žensk v tehniških strokah*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Ropret, Irena (1981) *Spreminjanje družbenoekonomskega položaja žensk in odklonskost*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Shaw, R. Paul (1981) Women's Employment in the Arab World: A Strategy of Selective Intervention. *Development and Change* 12(2), 237-71.

Stolcke, Verena (1981) Women's Labours: The Naturalisation of Social Inequality and Women's Subordination. V Kate Young, Carol Wolkowitz in Roslyn McCullagh (ur.) *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in International Perspective*, 30-48. London: CSE Books.

Tanga, Pius T., Timothy O. Mbuagbot in Celestin Ndeh Frut (2002) Coping with the economic crisis: women in the Cameroon's formal sector. *Observations*, 325-328.

Todaro, Michael P. (1997) *Economic Development*. London in New York: Longman.

Unni, Jeemol (2001) Gender and Informality in the Labour Market in South Asia. *Economic and Political Weekly* 36(26), 2360-77.

Walton, Michael (2004) "Unions In A Global Labor Market". The World Bank Group

- <http://www.worldbank.org/mdf/mdf1/unions.htm> (29.7.2004)

Whitehead, Ann (1981) "I'm hungry, mum": The Politics of Domestic Budgeting. V Kate Young, Carol Wolkowitz in Roslyn McCullagh (ur.) *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in International Perspective*, 88-111. London: CSE Books.

INTERNETNI VIRI:

Internet 1:

- About the PSD-Gender Initiative,
- <http://www.worldbank.org/privatesector/gender/> (21.7.2004)

Internet 2:

- Strategies and Tools against Social Exclusion and Poverty,
- <http://www.ilo.org/public/english/protection/socsec/step/index.htm> (20.12.2005)

Internet 3:

- <http://www.3.ilo.org/public/english/protection/socsec/step/about/themes.htm> (20.12.2005)

Internet 4:

- Social Capital and Gender,
- <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/sources/gender1.htm> (29.7.2004)

Internet 5:

- <http://www.grameen-info.org/bank/index.html> (20.12.2005)

Internet 6:

- SEWA - Supportive Services,
- <http://sewa.org/movements/index.asp> (9.12.2005)

Internet 7:

- SEWA - Supportive Services: SEWA Bank,
- <http://www.sewa.org/services/bank.asp> (24.2.2006)

Internet 8:

- SEWA - Supportive Services: Health Care at SEWA,
- <http://www.sewa.org/services/health.asp> (24.2.2006)

Internet 9:

- SEWA - Supportive Services: SEWA's Work Security Insurance,
- <http://www.sewa.org/services/work.asp> (24.2.2006)

Internet 10:

- SEWA - Supportive Services: Legal Services to our Members,
- <http://www.sewa.org/services/legal.asp> (24.2.2006)

Internet 11:

- SEWA - Supportive Services: Capacity Building of SEWA Members - through SEWA Academy,
- <http://www.sewa.org/services/academy.asp> (24.2.2006)

Internet 12:

- Social Capital and Urban Development,
- <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/topic/urban1.htm> (21.7.2004)

Internet 13:

- Women and Informal Sector Networks,
- http://www.global-labour.org/women_and_informal_sector_networks.htm (26.9.2004)

Internet 14:

- About WIEGO: Origins and Mission,
- <http://www.wiego.org/about/> (9.12.2005)

Internet 15:

- Program Areas,
- http://www.wiego.org/program_areas/ (9.12.2005)

Internet 16:

- <http://www.wiego.org/textonly/membersewu.shtml> (20.12.2005)

Internet 17:

- What is GABNet,
- <http://www.gabnet.org/aboutgabnet.htm> (23.2.2006)

Internet 18:

- Health, Safety & Environment: Safe & Sustainable Workplaces for All,
- <http://www.icftu.org/focus.asp?Issue=ohse&Language=EN> (4.10.2004)

Internet 19:

- Trade Unions welcome new anti-poverty initiative at U.N. 20/9/2004,
- <http://www.icftu.org/displaydocument.asp?Index=991220551&Language=EN&Printout...> (4.10.2004)

Internet 20:

- World Bank and IMF must change labour policies to achieve poverty reduction,
- <http://www.icftu.org/displaydocument.asp?Index=991220593&Language=EN&Printout...> (4.10.2004)

Internet 21:

- World Bank Loan Aims To Spur Growth, Job Creation In Yemen' Port Cities,
- <http://www.poverty.worldbank.org/library/region/2/136/...> (28.7.2004)

Internet 22:

- Investing in Poor People Enterprises: Global Experiences in Small Business Development,
- <http://info.worldbank.org/etools/bSPAQN/presentationView.asp?EID=334&PID=658> (29.7.2004)

Internet 23:

- Violations of Core Labour Standards Distorting Trade,
- <http://www.global-unions.org/displaydocument.asp?Index=991210486&LN=E> (4.10.2004)

Internet 24:

- ICFTU Analysis of WTO Implications of ILO Globalisation Commission Report,
- <http://www.icftu.org/displaydocument.asp?Index=991220213&Language=EN&Printout...> (24.10.2004)